

MEDEDELINGEN BLAD

Ampt Epe

JUBILEUMNUMMER

50

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

The page is otherwise blank, with some very faint, illegible markings scattered across the surface, possibly due to ink bleed-through from the reverse side or light smudges.

Ampt Epe

NO. 50 MAART 1980.

REDACTIE: R. Paasman, Beekstraat 46, Epe.
Tel.: 05780 - 12048.

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis
toegezonden aan de leden van de Historische vereniging
"Ampt Epe".

"AMPT EPE"

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE.

De vereniging stelt zich o.m. tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling
voor de geschiedenis van de Gemeente Epe.

Lidmaatschap f 15,-- per jaar.

Bestuur:

Voorzitter : G.S. van Lohuizen,
IJsseldijk 12, Veessen.
Tel.: 05783 - 245.

Secretaris : W. van Putten,
Hoofdstraat 80, Epe.
Tel.: 05780 - 13579.

Penningmeester : C. Stork,
Dellenparkweg 8, Epe.
Tel.: 05780 - 13090.

Giro: 119.40.15 t.n.v. Penningmeester "Ampt Epe" te Epe.

Inhoud

	Blz.:
Ter inleiding. Door R. Paasman.	3
Ballastputweg via archeologie naar Klokbekerweg. Door Drs. R.S. Hulst.	5
Heeft Brunhild in de jaren 891/892 de kerk te Vaassen aan de abdij Lauresham te Lorsch geschonken? Door J.A. de Wit.	14
Onderwijs in de eerste helft van de negen- tiende eeuw. Door Dr. P.Th.F.M. Boekholt.	23
Nummer vijftig. Door P.E. Berkhout.	28
De Galgenbergen in de gemeente Epe. Door G.S. van Lohuizen.	29
Het Vaandel. Door W. Terwel.	44
Geschiedenis van de Eper Brandweer 2. Een verschrikkelijke brand. Door W. van Putten.	46
Een koninklijk bezoek aan Epe. Door F. Zandstra.	53
In memoriam Hans Beers. Door G.E. Crèvecoeur-Beers.	57
Literatuur-aankondiging. Door P.E. Berkhout.	59

Ter inleiding

Het plan van ons bestuur om van de 50e aflevering van ons "Mededelingenblad", wat toch zeker als een "mijlpaal" in de geschiedenis van "Ampt Epe" mag worden beschouwd, een jubileumnummer te maken, mag, dunkt ons, geslaagd genoemd worden, niet alleen wat de omvang, maar ook wat de kwaliteit betreft.

We hebben dit in de eerste plaats te danken aan de bijdragen die ons spontaan zijn toegestuurd door enkele deskundigen op diverse terreinen van de wetenschap van de historie.

Van Drs. R.S. Hulst, werkzaam bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, ontvingen wij een artikel met tekeningen en foto's over een in 1978 uitgevoerd onderzoek, getiteld: "Epe, Ballastputweg via archeologie naar Klokbekerweg".

"Onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw" is een bijdrage van Dr. P.TH.F.M. Boekholt van het Nedersaksisch Instituut der Rijksuniversiteit te Groningen. Het artikel behandelt het onderwijs in Epe in genoemde periode en is materiaal dat hij niet verwerkt heeft in zijn bij de Walburg Pers te Zutphen uitgegeven boek (oorspronkelijk als proefschrift verschenen) uit de Gelderse Historische Reeks: Het lager onderwijs in Gelderland 1795 - 1858.

Zijn artikel past goed in ons speurwerk over het onderwijs in Epe in het begin van de 19e eeuw, waarover wij in de volgende afleveringen van ons blad hopen iets te publiceren.

De heer J.A. de Wit stuurde ons een studie toe over het onderwerp: "Heeft Brunhild in de jaren 891/892 de kerk te Vaassen aan de abdij Lauresham te Lorsch geschonken?"

Wij willen gaarne bovengenoemde auteurs hartelijk danken voor hun bijdragen, waarvan onze lezers zeker met grote interesse kennis zullen nemen.

Vanzelfsprekend hebben onze "vaste" medewerkers ook hun steentje bijgedragen.

Van de heer G.S. van Lohuizen treft u een gedocumenteerd artikel aan over de Galgenbergen in de gemeente Epe. De heer W. van Putten verhaalt in zijn 2e aflevering over de geschiedenis van de Eper brandweer over een verschrikkelijke brand in Epe in 1823.

Onze oud-redactrice mej. P.E. Berkhout, die nog steeds actief meewerkt aan het "Mededelingenblad" door middel van haar "Mijlpalen" en haar rubriek "literatuur-aankondiging" en bovendien de laatste hand legt aan de 2e verbeterde en bijgewerkte druk van de "Bibliografie over Epe en omgeving", zond ons een felicitatie in dichtvorm, getiteld: "Nummer vijftig", waarin ze haar enthousiasme voor "Ampt Epe's blad" tot uitdrukking brengt.

"Een koninklijk bezoek aan Epe" heeft de heer F. Zandstra zijn bijdrage genoemd, die handelt over de spoorwegverbinding van 't Loo naar Hattem.

Van de heer W. Terwel plaatsen we een artikel "Het Vaandel".

Een andere bijdrage van deze auteur moeten we, wegens ruimtegebrek, voor het volgend nummer bewaren evenals o.a. van onze trouwe medewerkster "Alve". Ook enkele reacties op vorige artikelen en verzoeken om inlichtingen zullen in nr. 51 gepubliceerd worden.

Wel hebben we gemeend aandacht te besteden aan leven en werken van de verleden jaar in Epe overleden beeldende kunstenaar Hans Beers wiens werk in brede kring mogelijk gewaardeerd is en wordt. Hij heeft vele jaren in Epe gewoond en geschilderd (vooral IJssellandschappen) en was een actief lid van de commissie die de tentoonstellingen in de "Amphihal" in Epe organiseert. Zijn dochter, mevrouw G.E. Crèvecoeur, was zo vriendelijk een korte levensschets van haar vader voor ons te maken.

Wij wensen u veel genoegen toe met de inhoud van ons jubileumnummer.

R. Paasman.

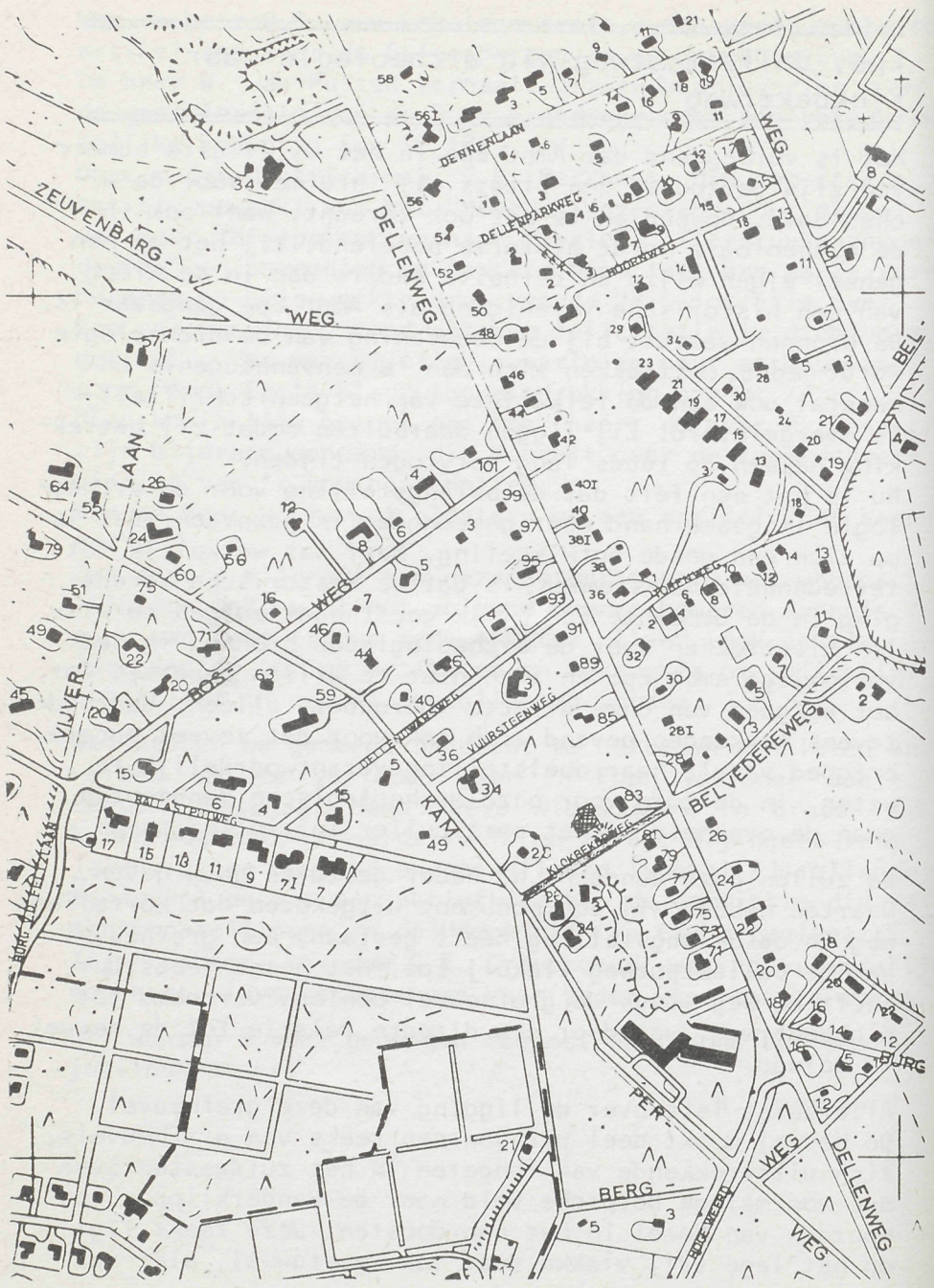
Epe, Ballastputweg via archeologie naar Klokbekerweg

Het is verheugend dat Ampt Epe in het vijftigste nummer van zijn periodiek een plaats wil inruimen voor de archeologie. Bovendien is het ook terecht, want ook in de archeologie wordt historie beoefend, zij het op een geheel eigen wijze en derhalve anders dan in de kring van een historische vereniging als Ampt Epe gangbaar is. De bronnen waaruit bij de beoefening van de archeologie wordt geput, onttrekken zich aan 's mensenheugenis en meestal ook aan de reikwijdte van hetgeen schriftelijk is overgeleverd. Zij liggen daarbuiten omdat zij betrekking hebben op reeds lang vervlogen tijden.

Nu is het een feit dat de belangstelling voor de archeologie langzamerhand meer gemeengoed is geworden. Dat is op zich een goede ontwikkeling. Maar wat werkelijk tot tevredenheid mag stemmen, is dat de Historische Vereniging in de Gemeente Epe blijk geeft haar zorgen te willen uitstrekken over de archeologische bronnen in het voormalige ambt Epe en zich niet te willen beperken tot het erfgoed van onze directe voorouders alleen, daarmede tevens te kennen gevend zich ook voor dat zoveel oudere erfgoed vanuit haar doelstelling verantwoordelijk te weten. In de zorg voor onze archeologische monumenten gaan de overheid en het particulier initiatief samen.

We zullen onze aandacht nu nader gestalte gaan geven. Daartoe hebben wij een monument uitgekozen dat kortelings nog in de belangstelling heeft gestaan, een grafheuvel aan de Ballastputweg vlakbij Epe. Het gemeentebestuur heeft de weg langs de grafheuvel opnieuw vernoemd tot Klokbekerweg, waardoor een directe relatie tot de heuvel is gelegd.

Allereerst iets over de ligging van deze grafheuvel. De heuvel maakt deel uit van een reeks van grafheuvels, zich uitstreckende van Tongeren in het zuidwesten over het voormalige Dorpsche Veld naar de Renderklippen ten noorden van Norel in het noordoosten. Deze reeks ligt op het lage vrij vlakke deel van de stuwwal, niet ver

van de grens met de lagere gronden en met het brede stroomdal van Tongeren naar Epe met zijn beken, kortom in een milieu dat oudtijds zeer geschikt is geweest voor bewoning. Van de grafheuvels in deze zône zijn slechts onderzocht zes van de groep van negen bij de Renderklippen, in 1931. Zij bleken te dateren uit het Laat-Neolithicum en uit de daaropvolgende Bronstijd. Overigens, dit terzijde, zullen de grafheuvels van de Renderklippen dit jaar door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek worden gerestaureerd.

De heuvel van de Ballastputweg is de laatste die aan bovengenoemde reeks kon worden toegevoegd.

Het mag wel merkwaardig heten dat hij eerst in 1977, dankzij de speurzin van de Epenaar C. van Baarle, in archeologische kring bekend werd. Merkwaardig, omdat de heuvel, voorzover aan de hand van gedetailleerde kaarten valt na te gaan altijd goed ontsloten is geweest. Tot ver in de 19e eeuw lag de heuvel in een strook met struikgewas en heide, ingeklemd tussen de complexen landbouwgronden en akkermaalshout van Epe (Laar-Enk) en Norel. Even voorbij de grafheuvel en buiten het bewoonde cultuurlandschap opende zich het onbebouwde, goeddeels uit heide bestaande, Dorpsche Veld, waarachter weer de uitgestrekte Woldbergsche Heide was gelegen. Een aantal zandwegen liep vlak langs de grafheuvel het Dorpsche Veld in en waar deze heuvel een vrij markante gedaante heeft kan het welhaast niet anders of hij moet bij de naburige bevolking bekend zijn geweest.

Spoedig na het midden van de vorige eeuw wordt het oostelijke gedeelte van het Dorpsche Veld, inclusief enkele aangrenzende gronden, bebost. Het terrein wordt rechthoekig verkaveld en vlak bij de hoek van één dezer kavels, ingesloten tussen de Dellenweg en de latere Ballastputweg, ligt onze grafheuvel. Maar terwijl andere grafheuvels in niet zelden minder overzichtelijke terreinen wel reeds lang officieel geregistreerd staan, blijft de heuvel aan de Ballastputweg onbekend voor het archeologische archief. Nu is dat op zich ook weer niet zo uitzonderlijk, want nog jaarlijks neemt het aantal gesignaleerde grafheuvels toe. Er valt dus nog steeds wat te ontdekken of opnieuw te "ontdekken".

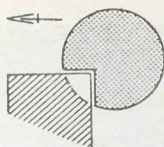
Voor de laatste wereldoorlog wordt de ontwikkeling, die tot de dag van heden voortduurt, ingezet, waarbij in de aan Epe grenzende delen van het bos vrijstaande, vaak grote, woonhuizen verrijzen. Ook voor onze grafheuvel is deze ontwikkeling van betekenis, want hij ligt thans midden in een "woonbos". En misschien ligt daarin de feitelijke oorzaak van het niet bekend zijn van de heuvel, want wie verwacht er nu eigenlijk tussen de huizen een grafheuvel. Immers, zijn wij niet allen een beetje behept met een vage romantische gedachte van oude monumenten in uitgestrekte bossen, in wild struweel en wijde velden, ver buiten de vertrouwde omgeving van alledag?

Voor het bouwperceel, waarop de heuvel voorkomt, werden in 1977 de plannen voor de bouw van een woning zeer concreet. Zo concreet, dat toen de officiële verkenning na de ontdekking en de melding van de heuvel plaats vond de bouwput reeds was uitgezet en, schrijnend genoeg, zelfs tot in de heuvel.

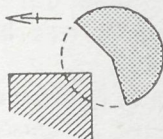
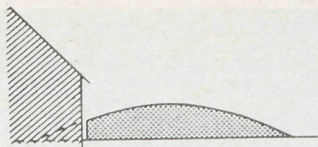
Ware de grafheuvel al wel eerder geregistreerd geweest, hij zou ongetwijfeld een wettelijke bescherming hebben genoten, ingevolge de Monumentenwet van 1961, en in dat geval had de ongelukkige situatie, waarmee wij nu geconfronteerd werden, zich niet voorgedaan. Maar in de gegeven omstandigheden viel niet meer te doen dan de feiten te aanvaarden.

Als steeds in soortgelijke gevallen was vervolgens aan de orde wat te doen, uitgaande van de wetenschappelijke waarde die de grafheuvel bezat.

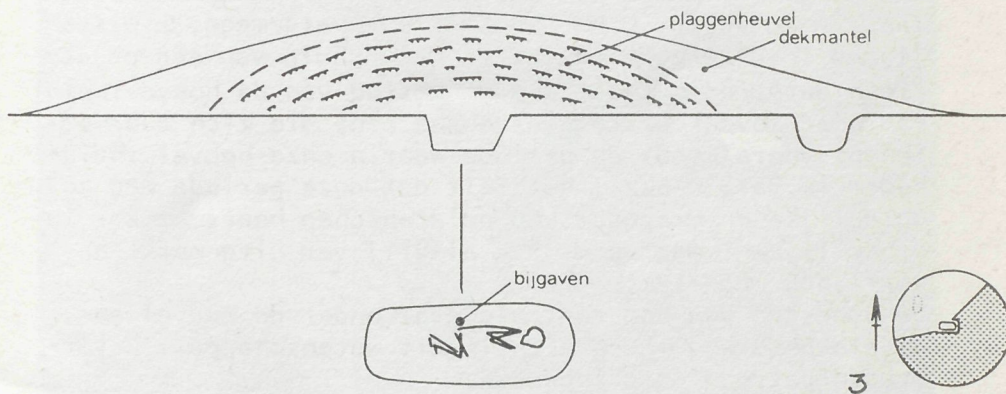
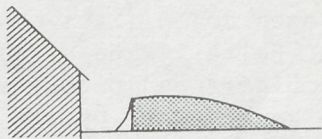
Het werd al spoedig duidelijk dat niet de gehele heuvel behoefde te worden prijsgegeven en dat wij onze activiteiten tot het meest nodige konden beperken. De onderstaande schetsen mogen illustreren hoe in feite gehandeld werd. In de eerste schets zien wij rechts naast de woning de grafheuvel, aangesneden door de bouw. Een wel zeer onwenselijke situatie, zowel voor de toekomstige bewoner van het huis als vanuit een juiste waardering van de wetenschappelijke en monumentale waarde van de grafheuvel. Wilden wij aan alle belangen tegemoet komen dan diende middels een beperkt onderzoek enige "lucht" te ontstaan tussen de woning en de heuvel (zie schets 2).

1

2

In januari 1978 is dit onderzoek uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, met de medewerking van de gemeente en het Sociale Werkvoorzieningsschap Oost-Veluwe. De taluds van de heuvel aan de zijde van het huis zijn nu over enige afstand teruggezet. Van de heuvel resteert thans nog ca. 60%. Daarbij mogen wij ons gelukkig prijzen dat vanaf de Klokbekkerweg niets van deze vermindering valt te zien en dat het monument voor de passant - en dat zijn toch de meesten onder ons - niets van zijn visuele invloedssfeer verloren heeft. Verwacht mag worden dat het heuvelrestant binnen

enige tijd ook een formele bescherming zal genieten. Overigens, van de naam Klokbekerweg gaat al een beschermende werking uit.

Van de heuvel zelf is het volgende te vertellen. De afmetingen zijn: diameter 18 m., hoogte 1 m. Hij dateert uit het Neolithicum (Jonge Steentijd), nauwkeuriger uitgedrukt het Laat-Neolithicum, en om helemaal precies te zijn, een zeer late fase daarvan, rond 1700 v. Chr.

Men zal zich afvragen hoe wij tot een zo scherpe datering kunnen komen. Feitelijk geldt ook hier het overbekende adagium: combineren en deduceren.

In de archeologie komt het er op aan gebruik te maken van de mogelijkheden die de vondsten en in het algemeen de overblijfselen in hun aard en hoedanigheid bieden. En beschikt men eenmaal over voldoende gegevens, dan zal er ook lijn in gebracht kunnen worden, op grond van types, van het geregeld in combinatie voorkomen van bepaalde soorten voorwerpen en verschijnselen in het algemeen, de wisselingen in deze combinatie, en met behulp van een objectieve dateringsmethode als de meting van de hoeveelheid radio-actieve koolstof in voorwerpen, die zich daarvoor lenen. Vooral voor de periode waarin onze heuvel thuis hoort is dat, dankzij het feit dat deze periode een zo duidelijke en uitgesproken nalatenschap heeft, zeker in grote lijnen, maar soms ook al vrij ver uitgewerkt en verfijnd, mogelijk.

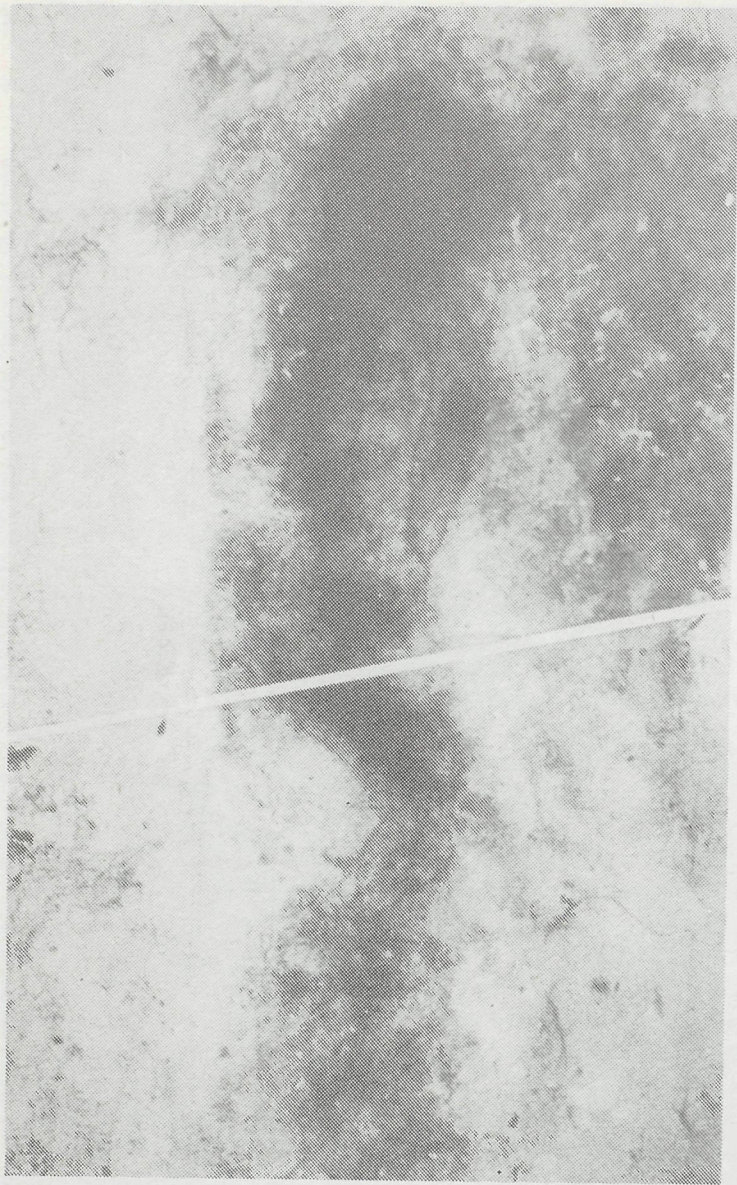
De vondsten van het centrale graf onder de heuvel aan de Klokbekerweg laten zich in dit wetenschappelijk verkregen patroon goed inpassen.

Midden onder de heuvel bevond zich de grafkuil, 0-W georiënteerd (zie schets 3). Hierin was de overledene ter aarde besteld, liggend op de rechterzijde, het hoofd aan de oostzijde van de kuil en het gelaat naar het zuiden gewend. Er is reden om aan te nemen dat de graflegging destijds door het geslacht van de dode werd bepaald.

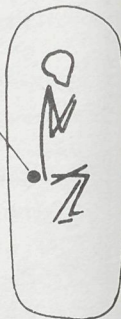
In ons geval zou het dan een man betreffen. Een verdere bijzonderheid is de gehurkte ligging van de dode, de knieën opgetrokken en de armen sterk gebogen met de handen voor de borst (zie afbeelding). Aan de overledene zijn ook enkele van zijn bezittingen meegegeven, in dit geval voorwerpen die hij vermoedelijk altijd bij zich

*De bovenste laag van het graf.
Silhouet is reeds zichtbaar.*

bijgaven

Het Silhouet van het lichaam in de grondlaag.

gedragen had: een klein dolkje en een mesje van vuursteen, een vuurstenen vuurslag en een fragment limoniet (een ijzerverbinding). De laatste twee voorwerpen dienden om vuur te maken. Tot zover het graf.

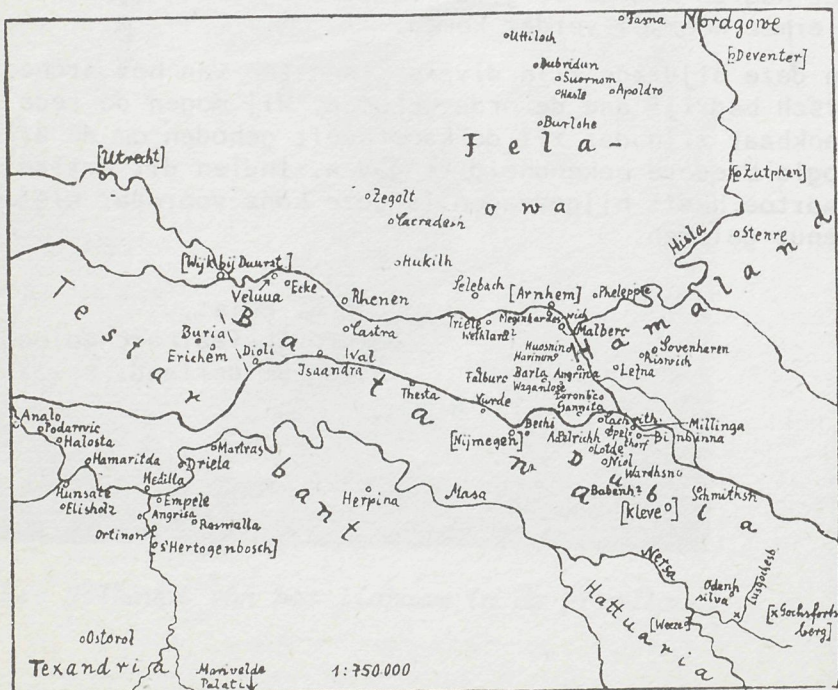
Onder de heuvelrand werd een kuil aangetroffen (verg. schets 3) met onmiskenbare resten van een vuur. Deze kuil kan, zo bleek, onmogelijk lang vóór het ontstaan van de heuvel zijn dichtgeworpen. Hij kans zelfs zeer goed bij de heuvel, bv. bij het begrafenisritueel, horen. In de vulling van de kuil lagen diverse scherven van klokbekeraardewerk. En hiermee komen we nu wetenschappelijk in de problemen. Want, terwijl de heuvel binnen het tijdvak, waarin de klokbekers werden vervaardigd, een zeer late positie inneemt, dient het aardewerk uit de kuil volgens het type dat het vertegenwoordigt, strikt genomen heel wat vroeger gedateerd te worden, en dat is in strijd met de eerder genoemde tijdsverhouding van de kuil en de grafheuvel. Misschien zal blijken dat dit probleem maar een schijnprobleem is, maar vooralsnog geeft het nog de nodige zorg. Er is echter goede hoop dat we hiermee nog wel verder komen.

In deze bijdrage zijn diverse facetten van het archeologisch bedrijf aan de orde gekomen. Wij mogen de redactie dankbaar zijn dat zij de kans heeft geboden om de archeologie bredere bekendheid te geven. Indien dit artikel daartoe heeft bijgedragen is deze kans voorwaar niet onbenut gelaten.

R.S. Hulst,
provinciaal archeoloog
van Gelderland.

Heeft Brunhild in de jaren 891/892 de kerk te Vaassen aan de Abdij Lauresham te Lorsch geschonken?

In een rede over "Die Christianisierung des limburgischen Raumes" die professor R.R. Post op een congres van Duitse en Nederlandse historici op 13 oktober 1960 in Spaubeek heeft gehouden, bracht hij de schenking van de kerken te Gendt, Vaassen en Angeren aan de abdij van Lauresham ter sprake. In een opsomming van namen van grootgrondbezitters die vlak na de kerstening van het zuidelijk deel van ons land een "eigenkerk" bezaten, zegt Post: "Unter den Traditionen (schenkingen) der Abtei Lorsch (891-892) erscheinen: Meginger und seine Frau Irinfrid schenkten die Kirche von Gent in der Betuwe; Brunhold gab die Kirsche von Vaassen und Walter jene von Angeren." "(Sloet 1,65)"

Ano Arnulfi regis. subberhardo abbe hede.
 tradidit heda mpago bazauua. in waldare romarca. 7
 in waganleferomarca. hubas. iii. 7 in duneleromarca
 in locde hubas. iij. 7 silua dimidia. 7 in lachritheim 7 Sp
 elthorf hubas. iij. 7 in Bimbirna huba in dnicata. una. et
 in hol. seminare. modios. xxx. 7 in Babinhei mansu. i.
 7 qd nullis locis. ppetatis habuit. Et mancipia xxxiiij.
 lectum in ulla bannita. Degingeri 7 Irinfridi
Deginger 7 uxor ei Irinfrid dederit eccliam in bannita
 e structa in honore sci Martini. 7 de tra in dnicata ad
 e. modios sementis. 7 mpago hortgo uue in statheim
 hubas duas. Donatio Brunhilde.
Brunhild dedit in eade uilla. harem. hubam una.
 7 in uilla sasma eccliam. 7 huba. i. Donatio Waldonis.
 alio dedit in pago Hamalando. in uilla Angri nabu.

De oorkonden 112 t/m 115 (gedeeltelijk) uit de
Codex Laureshamensis, Bayerisches Hauptstaatsarchiv,
 München.

Kaart van dat gedeelte van Nederland waar het
 klooster Lauresham te Lorsch (ten Oosten van Worms)
 in de Middeleeuwen talrijke bezittingen verwierf.
 (Glöckner III, losse kaart).

(Zie Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, Utrecht/Antwerpen, Derde jaargang, 1961, p.245).

In de Geschiedenis van Gelderland van de vroegste tijden tot het einde der Middeleeuwen,

's-Gravenhage, 1966, p.151 schrijft Dr. W. Jappe Alberts:

"In 891/892 treffen wij een schenking aan ten behoeve van de abdij Lauresheim; de goederen liggen verspreid op de Veluwe en voorts en in de "Achterhoek" (Sloet, no.65)".

Hiermee zal ook Alberts doelen op de schenking van de kerken te Gendt, Vaassen en Angeren, aangezien hij evenals Post verwijst naar Sloet, no 65. (Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen tot op de slag van Woeringen, 5 juni 1288 door Mr. L.A.J.W. Baron Sloet, 's-Gravenhage, 1872-1876).

Als we het Oorkondenboek er op naslaan, zien we dat Sloet onder No. 65 een aantal schenkingen in de Betuwe, in Hamaland en op de Veluwe onder het hoofd "In het jaar 891 of 892" heeft opgenomen.

Zie afb. 1. Als derde schenking lezen we daar: "Brunhold dedit in eadem villa Hatteim hubam unam et in villa Fasna ecclesiam et hubam I." D.w.z. "Brunhold gaf in het dorp Hattem een hoeve en in het dorp Vaassen een kerk en een hoeve."

Op het eerste gezicht komt de datering van Sloet zeer aannemelijk voor. Bij een nadere beschouwing rijst echter de vraag of de schenkingen van Meginger, Brunhold, Walto en Landwardus tegelijk met de schenking van Itda d.w.z. in 891/892 hebben plaats gehad. Wat is nl. het geval? De eerste schenking - die van Itda - is duidelijk gedateerd: "In het vijfde jaar van koning Arnulf..." Aangezien Arnulf van Karinthië, kleinzoon van Lodewijk de Duitser, van 887 tot 899 heeft geregeerd, moet de schenking van Itda tussen eind 891 en eind 892 hebben plaats gehad. De oorkonde wordt zoals gebruikelijk besloten met de vermelding van de plaats waar de schenking werd gedaan, in dit geval: "Actum in uilla Gannita.": "Gedaan in het dorp Gendt." (In de Oost-Betuwe ten Zuidoosten van Doornenburg). Hoewel de oorkonde van de schenking volkomen op zich zelf staat, legt Sloet wat de datering van de volgende

Itda, Meginger en zijne vrouw Irinfrid, Brunhold, Walto en Landward geven aan de abdije van Lauresham goederen in de Betuwe, in de Watlanero-, Waganleisero- en Duffelmarken, te Leut, Kekerdom, Spaldorp, Bimmen, Niel en Babinheim; te Gend; in de Noordgouw te Hattem en Vaassen; in Hameland te Angeren; te Waganlose; te Doornburg; te Lefna en te Velp.

In het jaar 891 of 892.

112. Anno Arnulfi regis v, sub Gerhardo abbate, tradidit Itda in pago Batawa, in Watlarero marca et in Waganleisero marca hubas III; et in Duvelero marca in Lotde hubas III et silvam dimidium; et in Cachritheim et Spelthorf hubas III; et in Binbinna hubam indominitatam unam; et in Niol seminare modios xxx; et in Babinheim mansum I, et quicquid in illis locis proprietatis habuit et mancipia xxxIII. Actum in villa Gannita.
113. Meginger et uxor eius Irinfrid dederunt ecclesiam in Gannita, constructam in honore sancti Martini, et de terra indominitata ad C modios sementis; et in pago Nortgouwe, in Hatheim hubas duas
114. Brunhold dedit in eadem villa Hatheim hubam unam et in villa Fasna ecclesiam et hubam I Walto dedit in pago Hamalando, in villa Angrina, hubas II, ecclesiam unam, et in villa Waganlose mansum dimidium; et in villa Doronbure mansum dimidium; et in villa Lefna mansum dimidium; et in villa Pheleppe tertiam partem de huba et mancipia XI.
116. Landwardus comparavit a quadam foemina nomine Abathild in villa Ganneta tertiam partem de manso, ubi ipsa ecclesia aedificata est, et xv iurnales et quicquid ipsa habuit in eadem marca, et dedit sancto Nazario.

Codex Laureshamensis diplomaticus, I, p. 166.

In de opgave der gouwen heerscht verwarring. Arnulf werd vóór 11 December 887 tot koning verheven.

De schenkingen van Itda, enz. vermeld in Sloets Oorkondenboek p. 64, 65

De toegevoegde nummering is overgenomen uit de uitgaven van A. Lamey en van K. Glöckner.

schenkeningen betreft, een duidelijk verband tussen deze oorkonde en de zeer beknopte opsomming van de giften van Meginger, Brunhold, Walto en Landwardus. Om vast te stellen of dit verband juist is, is het gewenst de bron te raadplegen die Sloet heeft gebruikt. Zoals hij aan het slot van No. 65 heeft meegedeeld, is de door hem vermelde reeks schenkingen ontleend aan de Codex Laureshamensis diplomaticus, I, p.166.

Deze Codex is op het eind van de twaalfde eeuw geschreven in de abdij Lauresham. De abdij - in 764 door bisschop Chrodegang van Metz gesticht - lag in het tegenwoordige Lorsch (30 km. ten Noorden van Heidelberg). De Codex is een boek van formaat, niet alleen wat de grootte betreft (34.5 x 48.5), maar ook qua inhoud. Hij bestaat uit twee delen nl. uit een Kroniek en een Cartularium. In de Kroniek - die 166 oorkonden bevat - wordt de geschiedenis van de abdij vanaf de oprichting beschreven door middel van oorkonden die o.a. de belangrijke schenkingen van keizers en pausen vermelden. Vooral de verbindende tekst geeft naast bijzonderheden over de pausen van die tijd een welkome aanvulling op de schaarse gegevens die van de Karolingers bekend zijn. Het Cartularium waarin 3670 oorkonden in verkorte vorm zijn opgenomen, is ook zeer belangrijk. Er komen ong. 1000 namen van plaatsen tussen de Noordzee en de Alpen gelegen in voor, die voor een groot deel door middel van het Cartularium voor het eerst genoemd worden.

Van deze Codex zijn verschillende edities verschenen. Als Sloet de uitgave van A. Lamey, Mannheim, 1768-1770 heeft gebruikt en niet die van K. Pertz, Hannover, 1869 - wat gezien de toevoeging "diplomaticus" zeer waarschijnlijk het geval is geweest, dan had hij in het voorwoord van deze uitgave kunnen lezen dat de klerken die in de jaren 1175-1190 de Codex hebben samengesteld, afgezien van andere vergissingen, talloze fouten tegen de chronologische volgorde hebben gemaakt.

Als Sloet de uitgave van K. Pertz zou hebben gebruikt dan had ondanks dat de zeer bedreven mediaevist ongetwijfeld van bovengenoemde onvolkomenheden in oude

kronieken op de hoogte kunnen zijn, maar zelfs Homerus sliep wel eens.

In de inleiding van de nieuwste uitgave van de Codex Laureshamensis bearbeitet und neu herausgegeben von Karl Glöckner, Darmstadt, 1929 - 1936 wijst Glöckner er op dat de Middeleeuwse kopiisten van de Codex veel moeite hebben gehad "sich in dem Urwald Dickicht der Schenkungen zurechtzufinden." Hij merkt daarbij op dat dit de krachten van de eenvoudige klerken ver te boven ging. Als we ons kritisch tegenover het werk van de Middeleeuwse geschiedschrijvers willen opstellen, moeten we niet vergeten dat de uitgangspunten van de klerken uit de twaalfde eeuw anders waren dan die wij gewend zijn er op na te houden.

Verder brengt Glöckner naar voren, dat de klerken voor de beschrijving van de bezittingen van de abdij aan de Neder-Rijn naast een beperkt aantal volledige oorkonden, slechts de beschikking hadden over een register waarin de schenkingen zeer onvolledig waren weergegeven.

Als we de oorkonden van de bezittingen die de abdij in onze omgeving heeft verworven in de Codex willen raadplegen, zoeken we tevergeefs in het Cartularium. Ze blijken wonderlijk genoeg in de Kroniek te zijn opgenomen. De klerken waren kennelijk zo verguld met de schenkingen uit zo'n ver afgelegen gebied, dat deze giften waardig gekeurd werden bij de schenkingen van wereldlijke en geestelijke vorsten opgenomen te worden.

Wie zou denken de betreffende oorkonden in chronologische volgorde aan te treffen, komt bedrogen uit. De eerste schenking uit onze omgeving staat vermeld in oorkonde 24: Lotharius schenkt in het jaar 940 goederen in Gendt (Oost-Betuwe) aan de abdij. Deze oorkonde uit het jaar 940 wordt een tweede maal kort samengevat vermeld in oorkonde 109. De daaraan voorafgaande oorkonde (nr. 108) is opgemaakt in 969 en blijkt een samenvatting van oorkonde 75 te zijn.

De volgende schenkingen uit onze omgeving vinden we in de oorkonden 33 t/m 35, maar ze dateren uit het jaar 866. De inhoud van de nrs. 33 en 35 vinden we

nogmaals in 't kort vermeld in oorkonde 118, terwijl we oorkonde 34 in verkorte vorm terug vinden in het Cartularium onder nr. 3808.

Als we nu de schenkingen door Sloet vermeld aan de hand van de uitgave van Glöckner nader bekijken, blijkt dat ook Glöckner moeite heeft met de datering van Sloet. Hij wijst er in een noot bij de betreffende oorkonden op dat de kopiist na de schenking van Ltda, vermeld in oorkonde 112, de chronologische volgorde (weer eens) heeft losgelaten met het doel enige belangrijke, nog niet vermelde schenkingen van gevers die reeds eerder genoemd zijn, alsnog op te tekenen. Het gaat hier om de schenkingen van een aantal kerken nl. van de kerken te Gendt, Vaassen en Angeren.

(Zie: Glöckner, I, p. 384, 112-6, noot 4).

Zoschenken Meginger en zijn vrouw Irinfrid volgens oorkonde 113 de kerk te Gendt met toebehoren en in Hattem twee hoeven aan de abdij.

In oorkonde 114 schenkt Brunhild in Hattem een hoeve en in Vaassen een kerk en een hoeve.

Walto schenkt in oorkonde 115 in Angeren twee hoeven en een kerk en nog een aantal goederen in de omgeving van Arnhem.

Tot slot geeft Lantward volgens oorkonde 116 bezittingen te Gendt aan de Heilige Nazarius wiens lichaam in het klooster Lauresham aan de rivier de Weschnitz rust.

Nu komen we meer reeksen schenkingen in de Codex tegen, maar deze zijn dan duidelijk gedateerd. Dit is bijv. het geval met de oorkonden 101 t/m 105. Zo begint oorkonde 101 met "In het eerste jaar van de regering van koning Lodewijk (de Vrome) d.i. in 814, (Anno primo Ludowici regis). De oorkonden 102 t/m 104 beginnen met de aanhef: "In hetzelfde jaar.." ("Eodem anno..") Oorkonde 105 met "In het tweede jaar van dezelfde koning Lodewijk" d.i. 815. ("Anno uero II o eiusdem regis Ludowici"). Een dergelijke tijdsaanduiding ontbreekt bij de oorkonden 113 t/m 116. Ook qua inhoud is er geen bijzonder verband tussen de oorkonde 112 en 113 t/m 116. Oorkonde 112 staat volkomen op zich-

zelf; hij wordt afgesloten met het bekende slot:
"Actum in uilla Gannita."

Na een nauwkeurige bestudering van de teksten heeft Glöckner het volgende vastgesteld. Ten eerste: Lantward wordt niet alleen in de ongedateerde oorkonde 116 genoemd maar ook in oorkonde 103 die in 814 is opgesteld. In oorkonde 103 heeft Lantward o.a. vier hoeven met de daarbij behorende horigen te Gendt geschonken.

Ten tweede: Waldo die in de ongedateerde oorkonde 115 de kerk en twee hoeven te Angeren schenkt, wordt in oorkonde 104 genoemd, die eveneens in 814 is opgesteld. In oorkonde 104 schenkt Waldo vier hoeven met de daarbij behorende horigen aan de abdij.

Hoewel het niet helemaal duidelijk is hoe de volgorde van oorkonde 113 (Meginger en zijn vrouw geven de kerk te Gendt) en van oorkonde 114 (Brunhild geeft de kerk te Vaassen) ten opzichte van de oorkonden 115 en 116 moet zijn voor Glöckner, staat het vast dat wat de datering betreft de

oorkonden 113 t/m 116 los staan van oorkonde 112. De schenkingen van Meginger, etc. hebben niet in 891/892 maar omstreeks het jaar 800 plaats gevonden.

In "Regesten der Urkunden in zeitlicher Folge"

plaatst Glöckner onder het hoofd "Undatierte Urkunden in Notiz - und Register - Form. B. 9. Jahrhundert."

de schenkingen van Meginger en Irinfrid (nr. 113) en van Brunhild (nr. 114) eind achtste tot begin negende eeuw. De schenkingen van Walto (nr. 115) en van

Lantward (nr. 116) plaatst hij aan het begin van de negentiende eeuw. (Zie Codex Laureshamensis, I, p. 246/47).

Ook Karl Josef Minst, die de Latijnse tekst van de Codex in het Duits heeft vertaald en van toelichtingen heeft voorzien, plaatst - zonder overigens gronden te noemen - in tegenstelling tot Sloet de oorkonden 113 t/m 116 omstreeks het jaar 800. (Zie Lorsch Codex, Deutsch, Urkundenbuch der ehemaligen Fürstabtei Lorsch, ins Deutsche übertragen von Karl Josef Minst, Lorsch, 1966-1971, I, p. 26).

Als we aan de datering van Sloet, Post en Alberts zouden vasthouden, rijst de volgende moeilijkheid: Er is in de Kroniek twee maal sprake van een gift van

Lantward en van Waldo. Als de Lantward van oorkonde 116 (anno 891/891?) en van oorkonde 103 (anno 814) één en dezelfde persoon zouden zijn dan ligt er een tijdsruimte van minstens 77 jaar tussen de beide schenkingen die hij aan de abdij heeft gedaan. Dezelfde moeilijkheid doet zich voor bij de beide schenkingen van Waldo. Nu zouden we aan kunnen nemen dat Lantward II de zoon is van Lantward I en Waldo II de zoon van Waldo I. Het lijkt echter zeer onwaarschijnlijk dat de beide vaders een zoon hebben gehad die ieder de naam van de vader droeg en dat die vaders en die zoons in dezelfde jaren d.w.z. in 891/892 en 814 giften aan de abdij Laurisham zouden hebben gegeven.

Nu kan men zich afvragen of de vroege datering in overeenstemming is met wat we weten over de tijd waarin de Oost-Veluwe gekerstend werd. Laten we om de argumentatie voor de vroege datering wat meer kracht bij te zetten, nagaan wat er over de kerstening van het gebied langs de IJssel bekend is.

Dr. R.R. Post vermeldt in zijn Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen, Utrecht/Antwerpen, 1957, p. 38 v.v. dat de Angelsaksische zendeling Lebuinus met een aantal medewerkers omstreeks 765 naar het gebied links van de IJssel vertrok, waar reeds enkele christenen woonden, met wier medewerking hij daar het evangelie verder kon verkondigen. Ze hadden er spoedig enig succes. Niet slechts konden zij in Wilp een kapel bouwen, maar zij waagden zich zelfs over de rivier in het land van een ander volk en bouwden een kerk in Deventer die in 772 door de van het Christendom afkerige Saksen werd verwoest.

Karel de Grote heeft door middel van een aantal strafexpedities de Saksen onderworpen. Mede dank zij deze expedities heeft Lebuinus zijn werk in de omgeving van Deventer tot aan zijn dood, omstreeks 780, kunnen voortzetten. Hoewel de hagiografen vooral de nadruk leggen op het gedurfde werken van Lebuinus onder de opstandige Saksen, lijkt het niet uitgesloten dat Lebuinus en zijn medewerkers hun werk ook ten Noorden van Wilp, links van de IJssel, hebben voortgezet. We zouden - mede op grond van de schenkingen die de

abdij Lauresham in de omgeving van Apeldoorn en zelfs in Hattem heeft ontvangen (In 793 een hoeve in Uttiloch = Uddel en in Appoldro = Apeldoorn twee delen van een hoeve, oorkonde 99. In 814 giften in Buurlo, Soeren en Assel, oorkonde 101.) - mogen veronderstellen dat de kerstening van de bevolking op de Oost-Veluwe vroeger heeft plaats gehad dan doorgaans wordt verondersteld.

We menen dan ook de vraag aan het begin van dit artikel gesteld ontkennend te mogen beantwoorden. Het lijkt verantwoord zolang er geen betere gronden worden aangevoerd, de overdracht van de kerk te Vaassen omstreeks het jaar 800 te stellen.

J.A. de Wit.

De bronnen zijn vermeld in het artikel.

Met dank aan Dr. J. de Vuyst en Dr. D. Otten te Heerde en de Stads- of Atheneumbibliotheek te Deventer.

Onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw

Het onderwijs in de 19e eeuw is in het "Mededelingenblad Ampt Epe" in diverse artikelen aan de orde gesteld. R. Paasman heeft in de no's 39 en volgende veel meegedeeld over het onderwijs in Epe na 1860 in zijn reeks artikelen over "100-jaren meer uitgebreid lager onderwijs in Epe".

Over de lagere school in Vaassen in de 19e eeuw handelt een opstel van G.J. Palm in no 34 van dit blad. Hij beschrijft met name de periode, waarin Johannes Tieman onderwijzer was, van 1832 tot 1887, al treft men er ook enige opmerkingen in aan over diens voorgangers en over degenen, die hem opvolgden.

Wellicht kan ik de lezers van het jubilerende Mededelingenblad van dienst zijn door hieronder een en ander te laten volgen over de scholen, die er in de eerste helft van de 19e eeuw geweest zijn, te weten die van Epe, Oene en Emster Enk. De gegevens verzamelde ik bij de bestudering van het lager onderwijs in Gelderland, 1795-1858, waarover in 1978 een boek van mij verscheen bij de Walburg Pers te Zutphen.

A. Vaassen is al zo uitvoerig beschreven, dat ik daaraan voorbij kan gaan na het maken van de volgende opmerkingen:

- a) Naast de dorpsschool heeft Vaassen een aantal jaren een instituut gekend, waar Latijn en Grieks geleerd kon worden. Voor het eerst wordt deze kostschool, geleid door de predikant Van Niel, genoemd in 1830; ze heeft bestaan tot september 1836 en behoorde in ons land tot de meer bekende kostscholen, die her en der gedurende een aantal jaren in sommige plattelands-gemeenten bestonden, zoals het nog beroemdere Instituut Van Kinsbergen te Elburg.
- b) De berekening van het inkomen van Joh. Tieman in 1838, zoals Palm die heeft uitgevoerd, leidt tot een wat te hoge uitkomst. Althans, voor 1840 vond ik vermeld, dat hij als onderwijzer f 410,-- verdiende en dat scheelt f 140,-- met de berekening uit 1838. Ik zie geen aanleiding om te veronderstellen, dat die inkomsten binnen twee jaar zo veel daalden. De inkomsten uit schoolgelden moeten dus in 1838 lager getaxeerd worden dan Palm deed. Interessant is nog er bij te vermelden, dat Tieman in 1840 van de kerkelijke gemeente f 73,-- per jaar kreeg en - niet onbelangrijk - een woning met tuin.
- c) Er heeft zich in Vaassen een kleine schoolstrijd afgespeeld in de jaren veertig. De pastoor van Vaassen maakte op 30 april 1844 de burgemeester van Epe er op attent, dat er in strijd met het katholieke geloof bijbelse geschiedenis op school gegeven werd. De burgemeester ging te rade bij Gedeputeerde Staten, omdat hij -terecht- vond, dat deze klacht volgens de regels (K.B. 2 januari 1842) een zaak was die door de Gelderse commissie van onderwijs diende te worden behandeld. De Gouverneur antwoordde de burgemeester, dat de pastoor zich met zijn bezwaren inderdaad tot die commissie moest wenden. Lokaal onderzoek zou moeten uitwijzen, of de klacht gevolgen heeft gehad. In elk geval is het ge-

volg er niet van geweest, dat spoedig tot het stichten van een bijzondere school werd overgegaan, zoals elders in de jaren veertig en vijftig wèl gebeurde.

- B. Epe had in 1799 twee scholen, de dorpsschool en een school van Pieter Lambertus Lambrechts, die les in de Franse taal gaf. Deze laatste school was een particuliere instelling en heeft waarschijnlijk maar zeer kort bestaan.. De dorpsschool werd geleid door Coenraad Gerritsheim, tevens koster, voorzanger en doodgraver. Zijn inkomsten waren, in vergelijking met latere jaren, nog zeer gering: schoolgeld f 65,--, kerkelijke bedieningen f 95,15. Wel kon hij vrij wonen in een huis van de kerkelijke gemeente. Onderwijzers in Epe zijn in latere jaren geweest leden van de familie Pijkeren, in elk geval van 1833 tot het sterfjaar van Gerrit Pijkeren jr: 1854. Hun inkomsten lagen aanzienlijk hoger dan die van hun collega uit 1799; in 1833 was het al in totaal f 700,--, waarvan dan wel een ondermeester betaald moest worden. Dit bedrag van f 700,-- was als volgt samengesteld: schoolgeld f 450,--; rijks-toelage f 50,--; gemeentetoelage f 72,--; van 't St. Anthoniusgilde f 18,--; van schutters te Zuuk f 10,--; voor het fungeren als doodgraver f 50,--; voor het aflezen van publikaties f 25,--; opbrengst van rogge en boekweit, die in natura gegeven werden, begroot op f 25,--. Daarnaast had de onderwijzer de beschikking over een vrije woning met tuin. In 1840 is er weinig verschil: dan krijgt de onderwijzer per jaar f 435,-- en als bijverdienste voor het kerkewerk f 148,--.
- Volgens een mededeling uit 1853 werden 40 kinderen uit Epe kosteloos onderwezen dank zij een bijdrage uit de zgn. schutgeldten van het St. Anthoniusgilde. Zoals in Mededelingenblad no 49, op pag 4, wordt meegedeeld, kwam aan de uitkering uit dit fonds in 1865 een einde, zonder dat dit duidelijk gemotiveerd werd.
- C. Oene's onderwijzer, Gijsbert Nijhof, die in 1837 benoemd werd, verdiende in het jaar voor zijn

dood, 1842, (hij was toen pas 26 jaar) aan schoolgelden f 250,--. Van de gemeente had hij een toelage van f 50,--, twee stukken hooiland leverden hem f 40,-- per jaar op en enige kleine inkomsten beliepen per jaar f 20,--. Verder kreeg hij nog f 50,--, wat eenzesde deel was van een vicarie. Hij kon ook vrij wonen. Kerkelijke inkomsten had de onderwijzer volgens deze opgave niet meer, en dat was in 1840 nog wel het geval, te weten f 73,-- voor zijn fungeren als koster, voorzanger en doodgraver. De opvolger werd B.T. Nijhoff, die in 1850 nog in functie was.

D. Emster Enk had reeds rond 1800 een buurtschooltje, waar alleen in de winter onderwijs gegeven werd door telkens wisselende leerkrachten. In 1799 gebeurde dat door Pieter Graven, voor kost en inwoning en f 30,-- schoolgeld. In 1836 werd in Emster Enk een school gebouwd, waar ook in de zomer les gegeven moest worden. De verwachting was, dat er in de winter 70 à 80 en in de zomer 30 à 40 kinderen op af zouden komen. De oproep leverde maar één sollicitant op, wat waarschijnlijk mede veroorzaakt werd door het feit, dat niet duidelijk opgegeven werd, welke de inkomsten waren. Onderwijzer werd G. van Westerveld, die er in 1850 nog fungeerde.

E. In betrekkelijk korte tijd zijn in alle vier plaatsen nieuwe scholen gebouwd. In de "Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding voornamelijk met betrekking tot de lagere scholen" (het semi-officiële orgaan van het Ministerie) van het jaar 1838 werd daarvan met enige ophef kennis gegeven.

Nieuwbouw vond het eerst plaats in Epe, in 1826. Dat was hard nodig. Reeds in 1818 had de schoolopziener daarop aangedrongen, omdat de school veel te klein was voor het aantal kinderen. Die zaten zo opeengepakt, dat het plaatsen van kachels niet meer hoefde: "Hun uitwaseming was voldoende voor de verwarming." Stoven, die de kinderen meebrachten, behoefden alleen in het begin van de schooltijd ge-

bruikt te worden, als het aantal kinderen nog gering was. Voor de nieuwe school, die 18 el lang en 8,5 el breed zou worden, verleende de provincie in 1824 f 1000,-- subsidie. De plechtige inwijding ervan vond plaats op 2 januari 1827; de burgemeester, de predikant en de onderwijzer hielden bij die gelegenheid toespraken.

Vaassen kreeg in 1834 een nieuwe school. Ook hier was het gebouw veel te klein geworden voor het aantal kinderen, dat vooral in de winter van het onderwijs gebruik maakte.

In Emster Enk was waarschijnlijk tot 1836 geen apart schoollokaal. De jaarlijks voor de wintermaanden gehuurde onderwijzer gaf zijn lessen vermoedelijk in het huis van één van de inwoners. Maar in 1836 kwam er een apart schoolgebouw, waarin voortaan ook des zomers onderwijs gegeven zou worden. Een woning voor de onderwijzer werd er echter niet bij gebouwd.

De vierde en laatste nieuwbouw vond plaats in Oene en wel in 1838. De predikant verrichtte de opening, de onderwijzer hield een toespraak en de kinderen kregen op kosten van de gemeente "eenige ververschingen

Tegen het midden van de 19e eeuw bestond in de gemeente Epe een onderwijssituatie, die de toets der kritiek vergeleken met vele andere gemeenten goed kon doorstaan. Er zijn over de onderwijzers nooit zulke grote problemen gerezen, dat hogere instanties er aan te pas moesten komen. De onderwijzers die er waren voldeden kenmerkend aan de verwachtingen. Tegen het einde van de eeuw bezaten ze bovendien allemaal de op één na hoogste onderwijzersrang. Dat er zulke goede onderwijzers waren lag vooral ook aan de betrekkelijk hoge inkomsten. De bouw van nieuwe scholen zorgde er bovendien voor, dat de onderwijzers hun kennis ook konden toepassen. Immers, zo lang dergelijke voorzieningen er niet waren, was het in de praktijk brengen van de gelijk onderwijs vrijwel onbegonnen werk, hoe bekwaam de onderwijzers ook mochten zijn.

"Nummer vijftig"

*"NUMMER VIJFTIG" van "Ampt Epe's" blad!
Alzo vijftig reeds ter tafel gebracht.*

*Een bloemlezing van alles wat
Epe beleefde en men zich nu bedacht.*

*Historie uit ver verleden,
Tot nog kort bij het heden.*

Wat wonder geschiedde also in deez' streek:

Vroeger ruim heide en bos.

Thans bijna stads en nauw'lijks een beek.

Door mensen bewoond, vast en los.

Dat "Oude"!

Ons vroeger bezit.

*Willen wij kennen en onthouden,
is het niet, Ampt Epe-lid?*

*Je voelt je rol in een lang verhaal
Door een heel gezelschap mee gemaakt,*

Vervolgd en doorgegeven allemaal

Tot een film, die je raakt!

Moge u, lezers, zich graag wijden

Aan sporen naar stof,

Dat eens mag leiden

Tot een gedegen boek, "vol lof"!

P.E.B.

De Galgenbergen in de gemeente Epe.

De Galgenbergen.

In no. 48 van dit blad stond in de vragen van J. Becker, Uden: "c. heeft ooit in de onmiddellijke nabijheid van het Jodenkerkhof een galg gestaan (of galgenveld)?"

In hetzelfde nummer stond bij de boekaankondigingen "Jelgersma, H.C., Galgenbergen en Galgenvelden in West- en Midden-Nederland. Zutphen 1978" en daarbij wordt verwezen naar blz. 86, waar Tongeren, Epe en de Douwelsberg bij de Dellen worden genoemd.

Zoiets vraagt om een nader onderzoek, dat hieronder volgt

Wanneer we de jongste topografische kaarten bekijken, dan zien we in de Gemeente Epe drie Galgenbergen en wel bij de Renderklippen, ten zuiden van Gortel en ten westen van Niersen.

Op de oude kaarten van de Veluwe vinden wij op enkele plaatsen een "gericht", een galg, getekend, als plaats van terechtstelling.

Dit wordt aangegeven door de vorm van een galg, twee verticale balken en daarop een horizontale balk. Op de 17e eeuwse kaart van F. de Wit (afb. 1) is ten z.o. van de naam Tongeren een galg getekend, maar deze kaart is niet nauwkeurig. Juister is de bekende kaart van Isaak Tirion, 1741 (afb. 2), waarop tussen Gortel en Vaassen "het gericht" getekend is en één ten n.w. van Heerde. Ook Nicolaas van Geelkercken (+ 1650) en Joannes Janssonius (1680) geven de "gerichten" op deze plaats aan.

(Over het "gericht" van Heerde zal A.J. Rook publiceren in het orgaan van de Heerder Historische Vereniging.) Het "gericht" tussen Gortel en Vaassen ligt ongeveer op de plaats waar nu de Galgenberg op de topografische kaart getekend is, nl. in het verlengde van de Wildweg, niet ver van de Elburgerweg van Gortel naar Niersen. We vinden hier een vrij hoge heuvel (35 m.) aan de rand van het bos. Nog in de vorige eeuw lag deze heuvel in een uitgestrekt heideterrein (afb. 3).

Afb. 1. Detail uit de kaart van F. de Wit (+ 1680) ten z.o. van Tongeren de galg (door mij met een cirkel gemerkt) en bij Molecate (Hattem).

Afb. 2. Detail uit de kaart van Isaak Tirion (1741)
Galgenberg bij Gortel en Heerde (met cirkel).

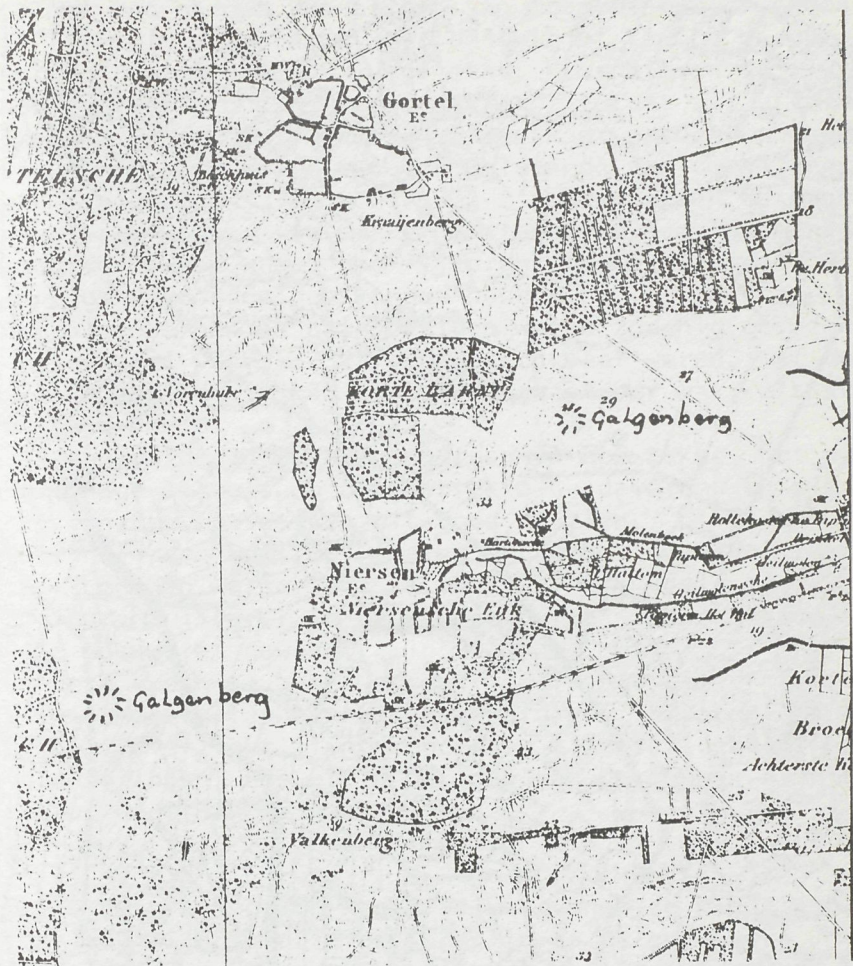
De tweede Galgenberg ligt daar niet ver vandaan, aan de Elspeterweg, even ten noorden van de Putterkoppel, nu in een dicht bos, maar in de vorige eeuwen ook in een groot heideterrein. De hoogte van deze heuvel is 54 m.

En de derde Galgenberg vinden wij te n.w. van Epe. Op de topografische kaarten van de laatste tijd verschuift de naam nogal, maar op de topografische kaart van 1853/1873 (afb. 4) is deze Galgenberg duidelijk aangegeven.

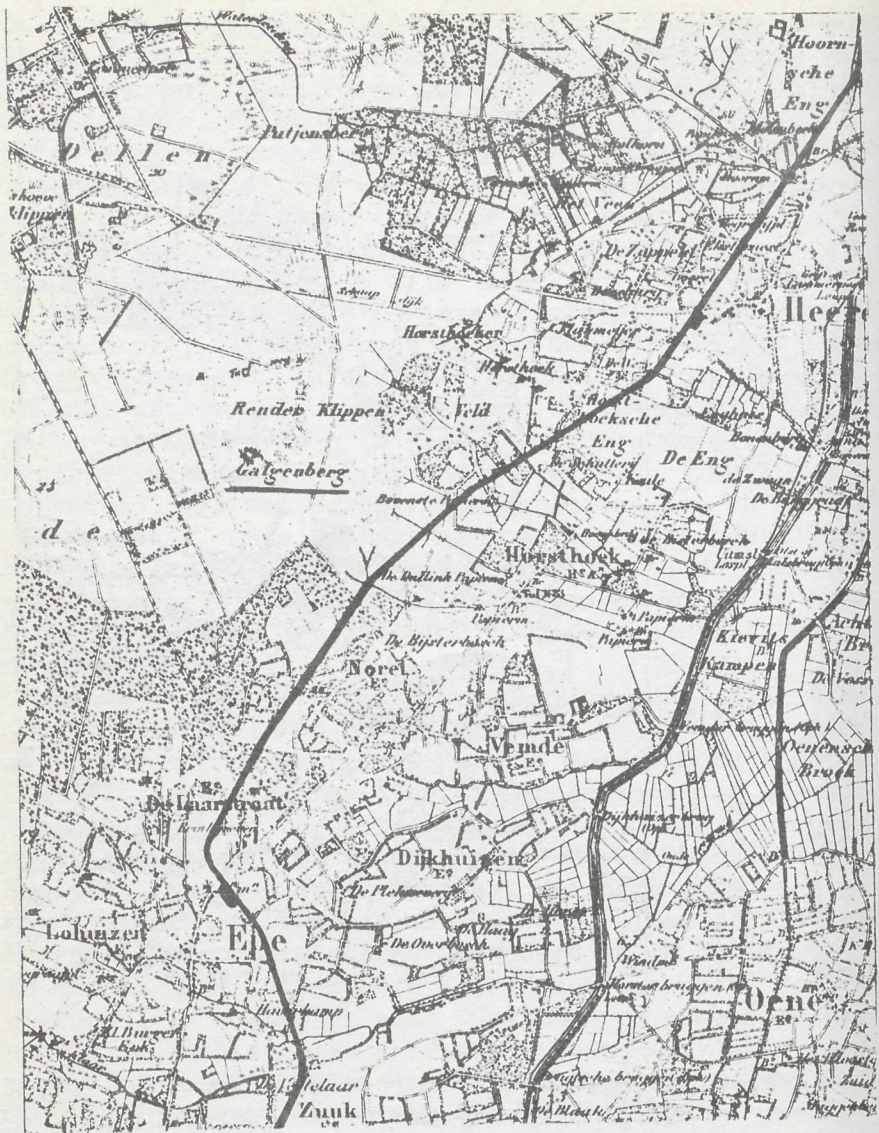
W. Heetjans schrijft in zijn "Gids voor Epe" (+ 1925) op blz. 32: "Voor weinige jaren lag hier een open veld, dat een vrij uitzicht bood op een heuvelreeks, de Galgenbergen geheeten". In die tijd was het in Epe algemeen bekend, dat de Galgenberg zelf de derde heuvel vanaf de Dellenweg was. Nu nog is deze Galgenberg duidelijk herkenbaar, komende vanaf de Koepelweg, even links. Een heuvel (31 m.) met duidelijk afgeplatte kop. In de loop der jaren is, mede doordat het op de eerste heuvel gebouwde huis "De Renderklippen" ging heten, de naam Galgenberg naar de achtergrond gedrongen en wordt de naam Renderklippen nu ook gebezigd voor de heuvelrij, waarin de Galgenberg ligt.

De vraag of deze drie Galgenbergen inderdaad alle drie voor terechtstelling hebben gediend, kan alleen beantwoord worden, wanneer deze heuvels worden onderzocht op paalgaten en beenderen. Aan de andere kant had de naam "Galgenberg" een lugubere klank en in vorige eeuwen zal deze naam zeker niet gegeven zijn aan een heuvel waar nooit een galg op heeft gestaan. Met deze naam werd zeker niet gespot. Wanneer we bovendien zien, dat in Apeldoorn de naam "Galgenberg" veranderd is in "Valkenberg", in Epe de naam "Galgenberg" verdrongen is door "Renderklippen", in Heerde de naam "Galgenberg" geheel verdwenen is (en men nu niet meer zeker weet, waar deze lag) en ook in Harderwijk en Hattem deze naam verdwenen is, dan mogen we toch aannemen, dat op de Galgenbergen in Epe zeker galgen gestaan hebben.

Het al genoemde boek van Jelgersma is de eerste grondige studie over galgenbergen en galgenvelden in Nederland. Hij beschrijft hierin hoe de werkelijke executie plaats vond op een marktplein of een ander plein in de stad. De veroordeelden werden dáár aan de galg opgehangen of

Afb. 3. Topografische kaart 1853/1878.
Galgenberg bij Gortel en Niersen.

Afb. 4. Topografische kaart 1853/1878.
Galgenberg bij de Renderklippen.

op het rad gedood. Na afloop van deze executie werden de lijken overgebracht naar de galg of rad op de galgenberg of galgenveldbuiten de stad. Hier bleven de lijken hangen "ten prooy aen raef en rat", totdat zij uitelkaar vielen. De beenderen werden bij elkaar gezocht en begraven. Jelgersma geeft vele afbeeldingen van deze "tentoonstellingsgalgen", eenvoudige - 2 houten palen met een dwarsbalk - maar veel vaker 3 stenen zuilen, die onderling verbonden waren door ijzeren staven, waardoor er 3 rijen veroordeelden konden hangen.

De galgenbergen en galgenvelden waren zodanig gekozen, dat deze al van grote afstand zichtbaar waren, met de eraan hangende lijken of wat daarvan over was, als schrikwekkend beeld.

Daaraan voldeden de galgenbergen in Epe zeker, het waren vrij hoge heuvels op uitgestrekte heidevelden en zij waren van Epe en Vaassen uit goed te zien.

Maar de vraag komt óp, waarom er in het dunbevolkte amt Epe 3 galgen waren. Dat is toch wel erg veel, zoveel misdadigers zullen er in de kleine dorpen Epe, Vaassen en Oene toch niet geweest zijn!

Om deze vraag te beantwoorden, zullen we eerst moeten kijken hoe de rechtspraak geregeld was. Dit kan een zeer globaal overzicht zijn, zonder op allerlei details en veranderingen, die er in de loop van de eeuwen zijn ontstaan, nader in te gaan.

De rechtspraak.

De rechtspraak op de Noord Veluwe vanaf de middeleeuwen tot 1800 zijn in drie gebieden in te delen:

- a. De Steden: Harderwijk, Elburg, Hattem hadden hun eigen rechtspraak. Hier hoeven we dus niet verder op in te gaan.
 - b. De Hoge Heerlijkheid.
 - c. Het platteland van Veluwe.
- b. Martens van Sevenhoven beschrijft hoe er op de Noord Veluwe geen hoge heerlijkheid geweest is, behalve de heerlijke rechten die de heren Van Putten en anderen in zeer oude tijden al of niet terecht, hebben uitgeoefend. In 1748 werd een hoge heerlijkheid Het Loo gesticht, waar koning-stadhouder Willem III de hoog-

heerlijke rechten uitoefende. En - bijna is Vaassen een hoge heerlijkheid geweest.

Na de dood van Maarten van Rossem in 1555 erfde zijn zuster Margaretha o.a. de Cannenburgh en het pandbezit der heerlijkheid Bredevoort. Johan van Isendoorn, drost van Bredevoort, heeft getracht voor zijn moeder, Margaretha van Rossem, een hoge heerlijkheid te krijgen voor Vaassen. Hoewel zij in 1557 hiertoe een verzoek indienden, dat door de domeinbewaarders werd ingewilligd, is dit toch uiteindelijk niet doorgegaan. De Cannenburgh en Vaassen zijn geen hoge of lage heerlijkheid geweest.

De rechtspraak van een hoge heerlijkheid kunnen we dus buiten beschouwing laten. Maar de Galgenberg bij Gortel is dus niet gebruikt door de bezitters van de Cannenburgh.

- c. Het platteland van de Veluwe viel rechtstreeks onder het bestuur van de landsheren (graaf/hertog) van Gelre en later onder de Staten van Gelderland.

Voor het dagelijks bestuur was daarvoor aangesteld de Drost van Veluwe, die namens het bestuur en ook de rechtspraak uitoefende.

De Veluwe was verdeeld in 13 Schoutambten: Rheden, Brummen, Voorst, Apeldoorn, Epe, Heerde, Doornspijk, Ermelo, Putten, Nijkerk, Barneveld, Ede en Nijkerk.)Apeldoorn viel na 1748 af, omdat het onder de hoge heerlijkheid Het Loo viel.) In ieder schoutambt stond een schout (scholt of scholtis) aan het hoofd van het bestuur, maar was in alles ondergeschikt aan de Drost van Veluwe en moest voor alles de toestemming van de Drost hebben.

Later (+ 1600 - 1795) kwamen de Ambtsjonkers, die boven de schout geplaatst waren, maar onder de Drost van Veluwe. Wat de rechtspraak betreft, de schout was belast met de dagelijkse, lagere jurisdictie. Hij behandelde de "kleine breuken", d.w.z. de eenvoudige civiele zaken en de kleine misdrijven, waarvan de boete niet meer dan 4 heerenponden bedroeg.

Wanneer er zware misdrijven werden gepleegd, "grote breuken", criminele misdrijven, dan moest de schout onmiddellijk de Drost van Veluwe inschakelen, want de berechting

daarvan viel onder de hoge jurisdictie, die door de heer van Gelre werd uitgeoefend. De Drost van Veluwe ging één of twee keer per jaar naar alle ambten op de Veluwe om in de hoofdplaats van het ambt "de bank te spannen", d.w.z. rechtszitting te houden. De rechtbank het "Landsgericht", bestond uit de Drost van Veluwe en ingezetenen van het Ambt, later de Drost en de Ambtsjonkers van de Veluwe, Dit landsgericht had tot taak recht te spreken over "rechtsgenoten", d.w.z. inwoners van het ambt. Wanneer een rechtsgenoot een misdrijf had begaan, dan kon hij "geborgt" worden, één van de rechtsgenoten kon borg voor hem staan, waarna hij op vrije voeten kwam tot de zitting van het landsgericht. Werd hij niet "geborgt", dan werd hij in hechtenis genomen.

Tijdens de zitting van het landsgericht werd de zaak onderzocht, getuigen gehoord en geprobeerd een bekentenis van de dader te krijgen. Om een bekentenis te krijgen werden soms hulpmiddelen gebruikt. Het landsgericht kon aan het Hof van Gelre vragen om een "scherprechter" te sturen om via de pijnbank e.d. een bekentenis af te dwingen. Het Hof besliste hierover. Wanneer het onderzoek voltooid was (meestal met een schuldbeekentenis) werden de processen-verbaal opgezonden naar het Hof van Gelre. Het Hof deed dan uitspraak. Het vonnis, gevangenis of doodstraf werden in Arnhem ten uitvoer gelegd, daar was de gevangenis en daar was de scherprechter of beul. Wie geen "rechtsgenoot" was, was "vreemdeling" en in feite rechteloos. Deze "vreemdelingen" waren door de landsheer (graaf/hertog) van Gelre onder persoonlijke bescherming genomen. Wanneer zij een misdrijf begaan hadden, sprak hij "in rade" recht over deze "personae miserabiles". Zij konden veroordeeld worden "tot lijffstraffe ende wille, tot genade of ongenade".

Uit deze gang van zaken bij de rechtspraak blijkt, dat voor zware misdrijven het Hof van Gelre in Arnhem uitspraak deed en dat daar ook de straffen ten uitvoer werden gelegd.

In de ambten werd geen doodstraf voltrokken en voor zover bekend is dit in Epe ook nooit gebeurd. Voor de voltrekking van de doodstraf voor misdaden begaan door ingezetenen of vreemdelingen, waren de galgenbergen in Epe niet nodig en zijn er ook nooit voor gebruikt.

Daar ik meen, dat de galgenbergen toch gebruikt zijn als een "berg met een galg" is er m.i. een andere mogelijkheid: de "heidens".

De Heidenen.

Vader Cats schreef:

"Daer is en seldsaem Volck genegen om te dwalen,
Gedurig omgevoert in alle vreemde palen,
Dat, soo het schijnen mag, als in het wilde leeft,
Maer des al niet te min sijn vaste wetten heeft;
Het laet zich overal den naem van Heydens geven,
En leyt, al waer het komt, een wonder seldsaem leven;
Het roemt sich, dat het weet uyt yders hant te sien,
Wat iemant voor geluck of onheyl sal geschiên".

Vader Cats leefde van 1577 tot 1660.

En Sloet schreef in 1847:

"Er bestaat een volksstam, die vroeger over heel Europa verspreid was en thans nog in sommige deelen ervan leeft en zwerft, een volksstam, die in vroegere eeuwen, met koningen en hertogen aan het hoofd, als in een zegepraal de Christenwereld doortrok, om, na verloop van eenige jaren, als het uitvaagsel des menschedoms, zooveel doenlijk uit alle welgeordende staten verdreven te worden; die, door verschil in uiterlijk aansien, gewoonten en taal, geheel afgezonderd van de bevolking, waaronder hij leeft, geen minder opmerkenswaardig verschijnsel dan Israëls nakroost oplevert". (!)

Deze Heidenen van Cats en Sloet noemen we nu zigeuners. In de 15e eeuw worden deze Heidenen o.a. in Gelre nog met vreugde ingehaald en werd hen "ter eere Gods" geld, brood, bier en haring geschonken. Aan het einde van de 15e eeuw veranderde echter de houding van de overheid tegenover de heidenen. In 1530 verscheen het eerste plakkaat, waarin de heidenen verboden werd zich op te houden in deze landstrekken en werden straffen ingesteld op overtreding. Wanneer zij binnen 3 dagen niet verdwenen waren, werden zij gegeseld en werd er een stuk van hun oor afgesneden. Steeds meer plakkaaten verschenen er met steeds strengere straffen. Binnen acht dagen Gelderland uit. Wanneer

zij toch gevonden werden, werden zij de eerste keer geseld, de tweede keer geseld en gebrandmerkt en de derde keer volgde zware lichamelijke straf, zij konden zelfs "sonder eenige forme van proces opgehangen worden". In de bossen op de Veluwe, het Gortelse-, Vierhouter-, Elspeeter- en Vreebosch, vonden zij goede schuilplaatsen. Daar waren dichte bossen en kuilen (Bommelskuil, Dobbe Gelle, Prinsenuil, Spookkuil e.a.) waar zij zo goed mogelijk konden verblijven.

De overheid heeft kosten noch moeite gespaard, om de heidenen uit de Veluwse bossen te verdrijven. Met eenvoudige middelen ging dit niet. Daarom werd op 6 januari 1699 de eerste grote jacht op de heidenen bevolen. Deze jachten werden van tijd tot tijd herhaald. In 1712 zonden de Staten van Gelderland 50 voetknechten en 25 ruiters naar het Gortelsche Bosch om hen te verdrijven, met de opdracht te trachten twee of drie der voornaamsten te "vatten" en de anderen overhoop te schieten. In 1717 bevonden zich zoveel heidenen in de Gortelse en Vierhouter bossen, dat met "met zeer krachtige maatregelen tegen deze woestelingen de toevlucht nam".

Pas in 1750 schijnt de Veluwe "van hunne zoo gevaarlijke tegenwoordigheid verlost te zijn".

(Sloet maakt al een vergelijking tussen Joden en de Zigeuners. Evenals de Joden door de eeuwen heen van alle mogelijke kwaad beschuldigd werden en er pogroms georganiseerd werden, tot de poging van Hitler alle Joden uit te roeien - zo is het ook de Zigeuners vergaan. Ook zij werden uit alle landen verdreven en ook zij werden van alle mogelijke misdaden beschuldigd. En tenslotte heeft Hitler ook een half miljoen Zigeuners vermoord.)

De heidenen waren rechteloos, wat ook uit de plakkaaten van 1544 tot 1738 blijkt. Steeds strenger werden de straffen en steeds meer werd de bevolking tegen hen opgezet. Uit de bevelen van 1712 om "de anderen overhoop te schieten", was er van een rechtspraak geen sprake meer en werd het een uitroeiing van deze mensen. Men is er kennelijk in geslaagd om hen uit te moorden, wanneer in 1750 de Veluwe vrij is van heidenen. En men is er in geslaagd te voorkomen, dat nieuwe groepen Gelderland binnen kwamen.

Is het mogelijk, dat de drie Galgenbergen in de gemeente Epe gebruikt zijn om de heidenen te doden en de lijken als afschrikwekkend voorbeeld daar te laten hangen? Gezien de houding van de overheid en de bevolking tegenover deze opgejaagde heidenen, lijkt het mij zeer wel mogelijk, dat de galgenbergen "gerichtsplaatsen" geweest zijn, waar de heidenen zonder enige vorm van proces (dat was immers niet nodig) ter dood zijn gebracht. Daar, zoals wij reeds zagen, de drie galgenbergen niet gebruikt kunnen zijn voor de "normale" rechtsgang, dat gebeurde in Arnhem, kunnen deze m.i. alleen gebruikt zijn voor het uitmoorden, zonder proces, van de heidenen. Mogelijk zullen nog eens onderzoekingen ter plaatse meer zekerheid kunnen brengen.

De schuilplaatsen van de heidenen.

Wanneer we de topografische kaart van Epe bekijken, vooral de laatste uitgaven, dan vinden wij in de omgeving van Gortel, Niersen, Vierhouten en Elspeet tal van namen, die op schuilplaatsen van de heidenen wijzen. Van enkele weten we wat meer.

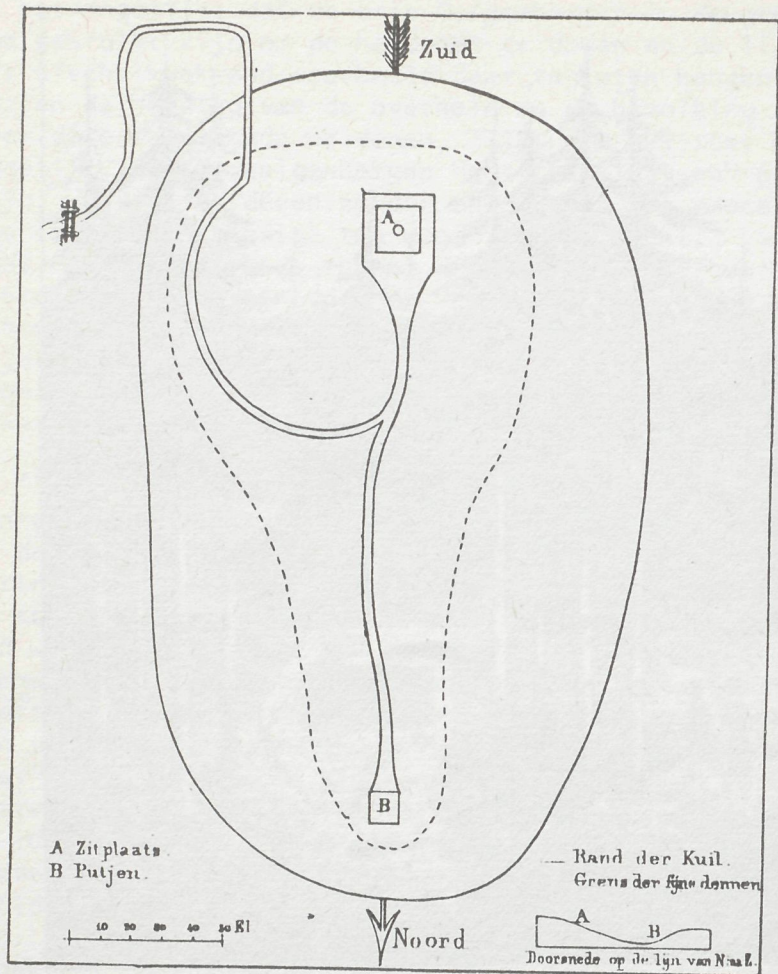
Bommelskuil aan de weg van Gortel naar Vierhouten. Sloet heeft in 1842 deze en andere kuilen bezocht en hoorde van een oude schaapherder: "Wanneer men de Heidenen gewaar werd, luidden de klokken der nabijgelegen kerken, waarschijnlijk om het landvolk te waarschuwen of bijeen te roepen. De Heidenen, die in de kuil verblijf hielden, hadden gezegd, dat men hen daaruit niet zou bommelen (luiden), hoe hard men in Epe ook de klokken mocht trekken. Dit was ook het geval, en de schuilplaats bleef lang onbekend. Eens kwam een meisje, dat zij vroeger gestolen hadden, te Epe om erwten te koopen. Men drong er bij haar op aan, dat zij de verblijfplaats verraden zou. Zij weigerde dit, doch zeide, dat men maar trachten moest haar spoor te volgen. Wijl zij van de erwten gestrooid had, gelukte dit; de Heidenen werden overvallen en verdreven en hun schuilplaats werd de "Bommelkoele" genaamd". Dobbe Gelle, nu Stadhouderskuil aan de weg Gortel-Niersen. zie afb. 5 en 6. Over deze naam zijn verschillende verklaringen gegeven.

W. Terwel schrijft in het Veluws Nieuws van 3 november

DOBBE-GELLE IN HET VREEDOSCH BIJ VAASSEN.

Afb. 5. De Dobbe-Gelle, uit Geld. Volksalmanak 1853.

PLATTE GROND VAN DOBBE-GELLE.

Afb. 6. Plattegrond van de Dobbe-Gelle, uit Geld.
 Volksalmanak 1853.
 Bij B (onderaan) het putje.

1971: Dobbe Gelle heet midden 1700 "Dobbele Helle".
Dobbele = dubbel, Helle kan kuil, maar ook graf beteke-
nen, dus Dubbele Kuil of Dubbel Graf.

I.A. Nijhof komt in de Geld. Volksalmanak 1854 tot het
volgende: Dobbe kan kuil of waterkom betekenen (in Fries-
land en Drente is dobbe = kuil). Gelle kan een verbaste-
ring zijn van welle, wel, waterbron. Dan wordt Dobbe
Gelle dus een kuil, waarin water opwelt, wat inderdaad
gebeurde.

Heimerse putje, in 't Vorenhul, bij Gortel, is een ver-
bastering van Heidense putje, waar de heidenen uit de
Prinsenuil water konden halen.

Prinsenuil in 't Vorenhul zal een andere naam gehad heb-
ben, de tegenwoordige naam herinnert aan koning-stadhou-
der Willem III, die bij de jacht vanuit Dieren, hier
rustte en de maaltijd gebruikte.

Putterkoppel kan verklaard worden: koppel = gemeenschap-
pelijk land. Putter = put, dus een gemeenschappelijke
kuil met een put.

In Putterkoppel zouden de maalmannen van de bossen hun
vergaderingen gehouden hebben.

De andere namen: Duyveland, Duvelsbos, Spookkuil en
Kraayenberg spreken voor zichzelf.

G.S. van Lohuizen.

Bronnen:

A. Aartsen: Uddel, in Geld. Volksalmanak 1870.

G. Beernink: Het Landgericht van Veluwe, in Gelre, Bijdr.
en Meded. VIII, 1905.

G. Haasloop Werner: Gemeente Ermelo, in Geld. Volksal. 1851

G. Haasloop Werner: Gemeente Oldebroek, in Geld. Volksal.
1854.

G. Haasloop Werner: Gemeente Epe, in Geld. Volksal. 1856.

H.G. Jelgersma: Galgebergen en Galgevelden, Zutphen 1978.

A.H. Martens van Sevenhoven: De Hooge Heerlijkheid Vaas-
sen, in Gelre, Bijdr. en Meded. XXII
1919.

I.A. Nijhof: De Heidenen in Gelderland, in Geld. Volksal.
1853.

I.A. Nijhof: Voorberigt, in Geld. Volksal. 1854.

- L.A.J.W. Sloet: Bijdrage tot de geschiedenis der Heidenen in Gelderland, in Bijdrage voor Vad. Gesch. en Oudh.k. I.A. Nijhof deel V 1847, ook in Van Al's 1871.
- J.S. van Veen: Het Ambt Rheden onder het bestuur der Jonkers, in Gelre, Bijdr. en Meded. XI 1908.
- J.S. van Veen: Het Ambt Epe onder het bestuur der Jonkers, in Gelre, Bijdr. en Meded. XIV 1911.
- W. de Vries, Bijdragen tot de geschiedenis van het rechtelijk bestel in Gelderland, in Gelre, Bijdr. en Meded. 61, 1964 en 62, 1967.

Het vaandel

Hoewel de titel van deze bijdrage misschien doet denken aan de conference van Toon Hermans over een soortgelijk onderwerp, is hier nu geen vaandel van een Harmonie- of Fanfare-orkest aan de orde. Deze keer heb ik het oog op de vandels of vendels, waarmee onze legeronderdelen vroeger waren uitgerust. Aan dit vendel herkende men elk regiment en in de strijd konden de soldaten door hun vaandel in de gaten te houden het contact met hun legeronderdeel bewaren. Het dragen van het vendel was een verantwoordelijke functie, want het was een grote schande, wanneer een regiment bij oorlogshandelingen zijn vendel kwijtraakte. Buitgemaakte vendels waren een bijzonder geliefd onderdeel van de krijgsbuit. Zij werden in triomf van het slagveld meegenomen en zijn thans nog in diverse musea te zien. Dat de veroverde vendels niet altijd met zoveel eerbewijs werden behandeld, blijkt uit een schrijven dat ik aantrof in het archief van "De Cannenburg" te Vaassen. In deze brief gedateerd 6 juli 1703, deelt een der commandanten F.J.B. van Baar aan zijn superieur de Heer van Slangenburg een en ander mee over de afloop van de slag bij Ekeren in West-Vlaanderen. In deze slag sneuvelde ook de Heer Van Cannenburg,

Jan Hendrik van Isendoorn á Blois, die als kolonel het bevel voerde over een regiment van het "Staatse leger".

"Hij is met veel eer en reputatie dood gebleven", aldus Van Baar. Verder somt hij op wat de slag also voor buit heeft opgeleverd. Het regiment van graaf Tilly veroverde een standaard. Het regiment van de gesneuvelde Heer Van Cannenburg wist beslag te leggen op een timbaal (ketertrom). Tot de buit van graaf Van der Nat's regiment behoorde een "dragondervaendel". Verder nog een stuk Frans kanon en nog een zestal vendels, waarvan er twee door zijn eigen regiment en twee door het regiment van de graaf Van der Nat werden veroverd, terwijl de regimenten van graaf Tilly en luitenant generaal Swarts ook elk voor een exemplaar zorgden.

Dit blijkt echter niet alles geweest te zijn, want Van Baar vervolgt zijn brief met de mededeling dat hem bericht is dat er nog verscheidene vendels waren buitgemaakt. Hiermee zijn de soldaten echter niet zo zachtzinnig omgegaan.

Ze hebben deze aan stukken gescheurd en verwerkt tot carwatten (dassen) en neusdoeken (zakdoeken).

Een ongetwijfeld nuttige bestemming maar toch wel een vernederend en roemloos einde van deze vaandels.

Daar zijn nog verscheidene vendels, nadat beïrige werden,
veroverd, maar de soldaten hebben die aan stukken
gescheurd, in carwatten, in neusdoeken van gemaakt.

Archief "De Cannenburg"

inv. nr. 127

W. Terwel

Vaassen.

Geschiedenis van de Eper brandweer (2)

Een verschrikkelijke brand.

Het is zondag 21 september 1823, half een 's middags. Op de dorpsbank zitten een paar Epenaren, diep in de jassen weggedoken tegen de hevige zuid-westenwind, te praten over het weer. Ze vragen zich af wanneer er eindelijk weer eens regen zal komen, want de gewassen staan er knap droog bij.

In de Grote Kerk is de middagdienst reeds aan de gang. De dominee is juist aan zijn preek begonnen wanneer iemand de kerkdeur opengooit en schreeuwt: "Brand! brand!" De kerkgangers spoeden zich naar buiten. Ze hoeven zich niet lang af te vragen waar de brand is, want vlakbij verduistert een grote rookwolk de hemel. Terwijl één der kerkgangers teruggaat om de brandklok te luiden, rent de rest naar de plaats des onheils. Het blijkt het huis te zijn van de koper- en blik-slager Johannes Antony Wolters, waarin ook nog twee andere gezinnen wonen. Het hele dak staat al in volle vlam. Vonken worden door de harde wind meegevoerd en komen op de daken van de naastliggende percelen terecht. Aan de achterkant van het huis is een achterhuis met strodak en daarbij een schuur waarin zaad en brandstoffen liggen opgeslagen. In een ogenblik staat ook deze in brand. Vandaar slaan de vlammen over naar het belendende perceel, richting centrum. De hevige vonkenregen komt ook terecht op het naast het huis gelegen schuurtje en direkt vat het droge dak hiervan vlam.

Aan blussing van deze panden begint men maar niet eens. Het is onbegonnen werk. Het volgende pand is de Posthoorn en met vereende krachten probeert men deze te behouden. De twee brandspuiten werken goed, maar er is praktisch geen water. Men moet het doen met wat er uit de pompen komt en met wat men uit de verderop gelegen dorpsbeek haalt (deze liep ongeveer evenwijdig met de Emmalaan).

Wie niet staat te pompen of water haalt, probeert met

schoppen, bezems en takken de vonken uit te slaan. Het lukt de Posthoorn en het daarnaast gelegen pand te sparen. Maar spoedig staan drie andere huizen en een zaadberg vol koren en hooi in brand.

Aan redding van huisraad uit de brandende gebouwen valt niet te denken. Enkele moedigen proberen dit echter toch en de gevolgen blijven niet uit. Men verkrijgt zich op de harde wind en wat te verwachten is, gebeurt ook: muren vallen om en daken storten in waardoor zes mannen, onder wie de diaken Jannes van Zuuk, worden bedolven. Twee kunnen zich op eigen kracht loswerken. De andere vier worden als levenloos onder de puinhopen vandaan gehaald.

Pas laat in de nacht is men de brand geheel meester. De schout zet zekerheidshalve nog wel enkele mannen op wacht om een eventueel weer opstekende brand direkt te kunnen aanpakken.

Moe, geschokt, maar blij dat men nòg verdere uitbreiding, hetgeen op een half afgebrand Epe zou zijn uitgedraaid, heeft weten te voorkomen, gaan de anderen slapen.

De daklozen zijn bij familie of vrienden ondergebracht. Voor enkelen heeft de schout voor onderdak gezorgd. In de volgende weken doet ambts heelmeester G. Ernst al het mogelijke voor de gewonden. Uit Deventer komt tweemaal Dr. C.J. Themmen en samen slagen de beide doktoren erin de slachtoffers geheel te laten herstellen. Alleen Hendrik Jans Bijsterbosch, die zijn heup heeft ontwricht, moet verder met een stok door het leven.

De declaraties die de artsen later indienen, bedragen:
van C.J. Themmen f 60,--
van G. Ernst f 192,20

Schout Van der Feltz schrijft hierover aan de hoofdschout:

"No. 89

Epe, den 28 Februarij 1824

Ter voldoening aan UHWG. missive van den 23 dezer no. 57 heb ik de eer u te berichten

- a. dat de personen welke bij den brand op den 21 September jl. gebrand of gewond geworden zijn eigenlijk gezegd geen van alle onvermogen kunnen genoemd worden, en ofschoon van dezelve de een beter dan de andere leven kan zoo zoeken zij toch alle door werken in hun onderhoud te voorzien; doch het komt mij voor deze menschen onvermogen of niet naar aanleiding van het reglement op het brandwezen Art. 21 aanspraak hebben om ten koste des Ambts geneeskundige hulp te verlangen, daar zij zich toen geheel uit menschlievendheid en tot stuiting en voorkoming van verdere onheilen in de waagschaal gesteld en hun leven in gevaar gebracht hebben, daarenboven, zijn dezelve tuschen de twee en drie maanden buiten staat geweest hunne bezigheden zelve te verrigten waartoe zij derhalve anderen moesten in het werk nemen terwijl eindelijk de personen van Hendrik Jans Bijsterbosch waarschijnlijk geheel zijn leven eenigzints kreupel zal blijven ten gevolge van de ramp hem daar overkomen. Om alle welke reden, hoe drukkend zulks ook over het Ambt moge wezen het zij allezints billijk en nodig voorkomt dat de bewuste rekeningen van de Heeren Temmink en Ernst uit de Ambtskast betaald worden.
- b. Dat de Ambts Heelmeester wel degelijk verplicht is onvermogenen om niet te bedienen zoo als zulks ook altijd plaats heeft, doch dat daar deze menschen niet onvermogen zijn zulks hierop niet toepasselijk is. Maar komt het ook ondergetekende voor van belang te zijn dat de instructie van den Ambts Heelmeester zoodanig wierde gealtereerd dat voor het vervolg alle diensten ter instantie van het plaatselijk bestuur gepresenteerd om niet moeten geschieden."

Volg nummer	Namen	Hun bedrijven en mate van goedgeheid	Bedrag van hun verlies	Hoeveel tot ondersteuning uit de Collecte als anderzinds	Aanmerkingen
1	Eehorst, Hacobus	Kleermaker waaruit hij zijn bestaan vind	f 80,50	Om de slachtoffers op dezen staat voor-komende eenige hulp toe te brengen heb ik een	
2	Tongeren, Lubbert van	Timmerman idem	f 685,--	collecte langs de huizen in dit Ambt laten doen welke opgebracht heeft eene som van f 184,--	
3	Jonker Az Aart	Koopman in Spek en hebbende een klein winkeltje welk een en ander in zijn behoefte voor (-ziet?)	f 21,50	overigens is door den Heer Overdorp en mij ontvangen f 546,-- te zamen f 730,--	Deze twee personen (de Weduwe Eilander en Maarten van Apel doorn) hebben nog wel eenige ongebouwde eigendommen doch dezelve zijn aanmerkelijk bezwaard.
4	Weerd, Jan de	Schoenmaker leeft van zijn verdiensten	f 657,--	van die gelden hebben wij tot nootge geene uitdeeling gedaan omdat ik dadelijk hebbede behoorlijk zijn	
5	Eilander de Med.	Had een klein winkeltje en heeft eenige landerijen welk een en ander haar een bestaan gaf	f 772,--	gezorgd had dat de belanghebbende behoorlijk zijn	
6	Apeldoorn Maarten van	Schoenmakersknecht levende van zijne verdiensten	f 22,--	gehuilsvest geworden terwijl alle nog hun aardappelen, wortelen, knollen en kool te veld hadden en daarenboven door de ingezetenen hetzij in staat gesteld hunne huishouding te hervatten en het ons alzoov voorkwam dat het beter was de uitdeeling te doen plaats hebben als wij dachten alles ingezameld te zullen hebben evenwel in ons voornemen de ingezamelde penningen binnenkort naar rato des schades uitdelen.	
7	Kluitenberg Albert	Schoenmakersknecht levende van zijne verdiensten	f 13,--	aldus zoo veel mogelijk naar waarheid door ons Schout van Epe den 1 December 1823 (was get.) G.W. van der Fletz.	
8	Veerman, Hermen	Boerenknecht idem	f 10,--		
9	Lambrechts P. L.	Bijzonder Schoolonderwijzer niets hebbende dan zijne verdiensten als zoodanig	f 25,--		
10	Klink, Joseph	Kleermaker levende van zijne verdiensten	f 80,--		
11	Hanekamp, Albert	Dagloner idem	f 30,--		
12	Feijt, Teunis	Metselaarsknecht idem	f 150,--		
13	Jonker, Peter	Landbouwer is vrij goed bemiddeld	f 90,--		
14	Kieskamp, Jannis	Kleermaker waardoor hij in zijn onderhoud voorziet	f 60,--		
15	Tonneman, Jan	Dagloner idem	f 60,--		
16	Hart, Gerrit	Is besteed van de Meniste Gemeente te Amsterdam	f 500,--		
17	Overbosch, Johann's	Logementhouder en fungerend Griffier bij het vredegerigt van Vaassen heeft zijn bestaan daaruit	f 500,--		
18	Scholten, Gerrit	Bakker en winkelier behoort tot de gegede ingezetenen	f 500,--		
19	Diakonie van Epe	Is in goeden staat	f 10,--		
20	Broekjuis, Reijer	Boerenknecht levende van zijn arbeid	f 30,--		
21	Roelofs, Jan	Timmermansknecht idem	f 4631,--		

Op deze staat zijn de verzekerde sommen niet opgenomen. Vreemd is dat J.A. Wolters, bij wie de brand is begonnen, niet op deze lijst voorkomt. Van P.L. Lambrechts, "bijzonder schoolonderwijzer", ook wel omschreven als "Fransche meester, die ook Hollandsch onderwijs gaf" is bekend, dat hij in 1797 woonde waar nu de zaak van Krebbers & Jaarsma is gevestigd. Waar hij ten tijde van de brand woonde, is niet bekend.

Na samenspraak met dominee Overdorp besluit de schout om huis aan huis in de gemeente te collecteren voor de ongelukkigen die have en goed hebben verloren. Hij vraagt de pastoor in Vaassen en de predikanten van Vaassen en Oene om de ingezetenen vanaf de preekstoel van dit plan op de hoogte te stellen en op woensdag 8 oktober gaan vier leden van iedere kerkeraad met gesloten bussen langs de huizen.

De collecte brengt *f* 184,-- op. Daarnaast zet de schout een advertentie in de Arnhemsche Courant.

Ds. Overdorp schrijft het Provinciaal Bestuur en verschillende vermogende mensen in het land aan om hulp.

Op 2 december is *f* 546,-- aan giften ontvangen.

Ook schrijft de predikant naar Koning Willem I en verzoekt daarin Zijne Majesteit om "eene liefdegift".

Welk bedrag hierop is ontvangen, is niet bekend.

De totale schade bedraagt *f* 9850,--. Er is voor *f* 5200,-- aan gebouwen verzekerd (ook toen al!).

In totaal zijn 19 personen/huisgezinnen getroffen door de brand, waarvan 11 gezinnen geheel dakloos zijn geworden. Sommige van deze gezinnen zijn erg arm en bewonen vaak maar één kamer.

Slechts twee van de slachtoffers zijn in zodanig goeden doen dat zij de schade geheel zelf kunnen, en ook willen, dragen. (Dit waren Scholten en Overbosch).

Eén van de panden is van de diakonie, die de schade voor eigen rekening neemt.

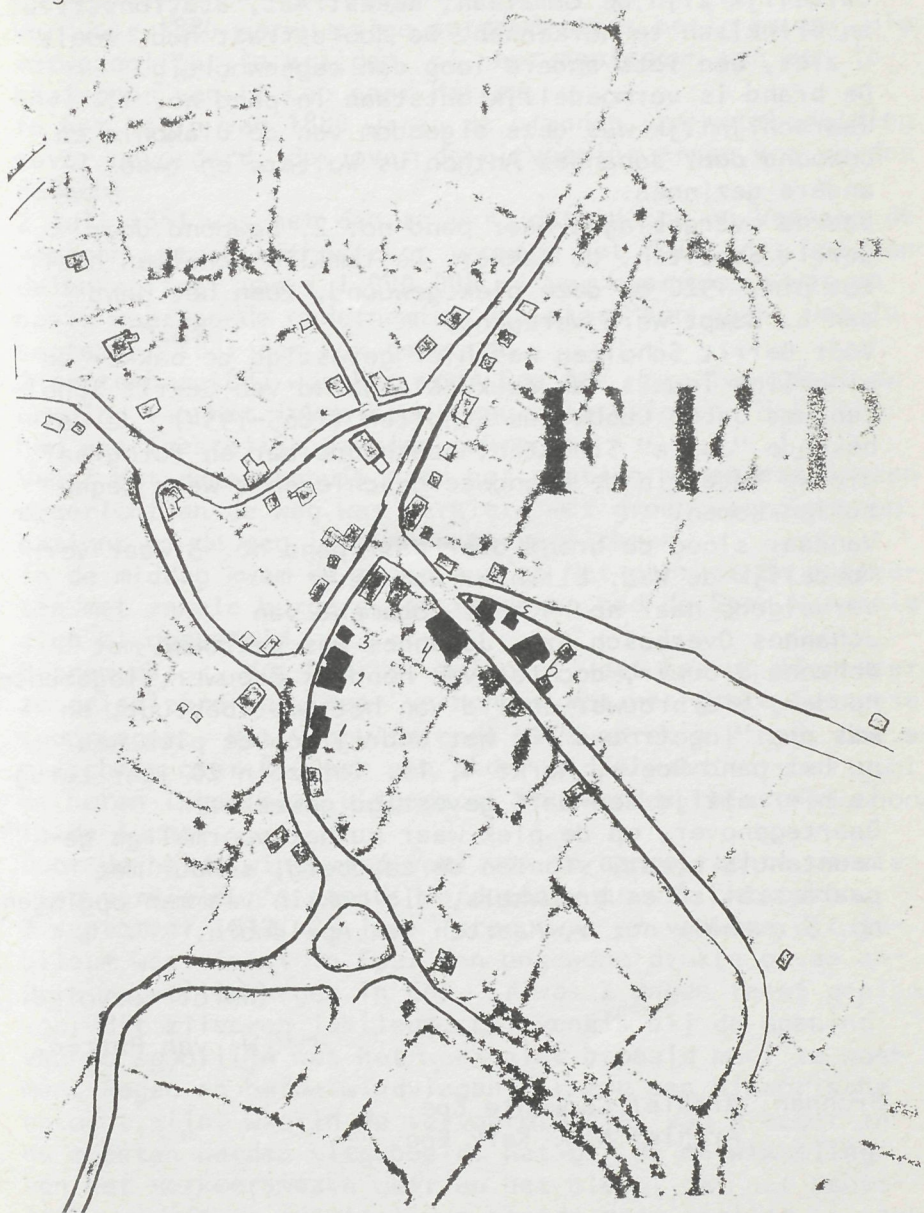
Midden januari is het bedrag aan ontvangen giften plus de collecte aangegroeid tot *f* 800,--.

Schout Van der Feltz en dominee Overdorp verdelen dit bedrag onder de slachtoffers zodanig, dat elkeen een kwart van zijn schade vergoed heeft gekregen.

Lubbert van Tongeren en Aart Jonker hadden van "menschenvrienden" geld kunnen lenen om investeringen te doen, nodig voor hun beroep. Samen met de

Wed. G. Eilander en M. van Apeldoorn dienen zij een verzoek in om bijstand uit het fonds voor "Slagtoffers van onvoorziene rampen" dat beheerd wordt door het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Waterstaat. Zij (dus de vier met de hoogste schade,

behalve dan de twee "in betere doen" en 'de diakonie)
krijgen gemiddeld uit dit fonds 19½% van hun schade
vergoed.

Verklaring bij de plattegrond.

(Met dank aan de heren Van Lohuizen en Zandstra)

Duidelijk zijn de Emmalaan, Beekstraat, Stationsstraat en Brinklaan te herkennen. De Hoofdstraat had, zoals u ziet, een iets andere loop dan tegenwoordig.

De brand is vermoedelijk ontstaan in pand no. 1. Waarschijnlijk was deze eigendom van de Diakonie en bewoond door Johannes Anthonius Wolters en twee andere gezinnen.

Daarna overgeslagen naar pand no. 2, bewoond door Gerrit Scholten, de bakker. De familie Scholten heeft tot plm. 1920 op deze plek gewoond, toen het pand aan L. Rempt werd verkocht.

Vóór Gerrit Scholten was hier gevestigd de bakker en winkelier Teunis van Zuuk. Kleinkind van Gerrit Scholten was Jacob Lubbertus Scholten (1865-1954), de welbekende "Japie" Scholten, boekhandelaar en fotograaf, die we later in de brandweergeschiedenis weer tegen zullen komen.

Vandaar sloeg de brand over naar pand no. 3 waar vermoedelijk de Wed. Eilander woonde.

Vervolgens naar no. 4, het logement van Johannes Overbosch Azn. Johannes was getrouwd met Johanna Brouwer, dochter van Hendrik Brouwer, logementhouder, bierbrouwer en lid van het Ambtsbestuur, en was dus "ingetrouwd" in het bedrijf op de plek waar nu het pand Boeve, Markt 4, is. Tot zo'n 20 jaar terug is hier altijd een café gevestigd geweest.

Daartegenover, op de plek waar nu het voormalige gemeentehuis staat, stonden de zaadberg, schuur met paardestallen en brouwhuis, die ook in vlammen opgingen, no. 5 evenals no. 6, Maarten van Apeldoorn.

(wordt vervolgd)

W. van Putten.

Bronnen: Archief Gemeente Epe
Archief N.H. Kerk Epe.

Een koninklijk bezoek aan Epe

Ver voor 1880 waren enige burgemeesters bezig om een plan verwezenlijkt te krijgen, nl. het aanleggen van een lokaalspoor van 't Loo naar Hattem.

In het begin van 1880 waren de plannen van voorbereiding zover gevorderd, dat over de uitvoering ervan kon worden gedacht.

2 juli 1881 was het dan zo ver, dat in Epe en Vaassen de vlaggen werden uitgestoken vanwege het feit, dat het aandelenkapitaal van f 1.000.000,-- ver overtekend was op basis waarvan de onderneming van start kon gaan; wat in september 1881 dan ook gebeurde.

2 september 1887 was het voor Epe een ware feestdag: de opening van het lokaalspoor zou plaatsvinden. Het dorp had een feestelijk aanzien gekregen.

Vanaf het gemeentehuis naar het station waren erepoorten opgericht en de weg was versierd met groen, lampions en ballons om de weg 's avonds te verlichten.

In de middag kwam de trein aan op het perron; de notablen met enkele burgers, en verderop had de Eper Harmonie zich al opgesteld.

Burgemeester, Mr. Weerts, zei o.a., dat Epe nu niet meer zo geïsoleerd was, maar verbonden met het grote Europese spoorwegnet. Met vooruitziende blik sprak hij nog, dat er misschien over 25 jaar een ander middel van vervoer door de heren ingenieurs uitgedacht zou worden, misschien hoog in de lucht.

Door de harde wind werd veel van de aangebrachte versiering vernield, 's avonds werd een vuurwerk ontstoken.

2 september 1912, 25 jaar later, was er vanwege dit jubileum weer feest in Epe. Een ongewone drukte op de anders zo stille wegen in Epe. Er was 2 dagen feest gepland voor dit zilveren jubileum. En evenals bij de opening van de spoorlijn was het weer niet bepaald mooi te noemen. Regen en harde windvlagen. Er zou een historische optocht zijn, waarin de vervoermiddelen van vroeger en nu moesten worden uitgebeeld. Het gaf de ontwikkeling van het verkeerswezen weer en het bleek, dat het menselijk vernuft er op uit is om steeds maar sneller te gaan op de grond zowel als in de lucht.

Er was tevens een vaktentoonstelling in een grote tent op het feestterrein ingericht.

Maar nu eerst de optocht: de meeste deelnemers liepen in historische klederdrachten. Er was een koets uit de Napoleontische tijd. Ook Karrenbeld kwam in vol ornaat aan, hij stapte als voorheen op de postwagen, als was hij nooitweggeweest. De diligence van de fa. Overbosch en Co., uit de vorige eeuw, die de dagelijkse dienst van Arnhem naar Zwolle had onderhouden, was er. Ruiters uit verschillende tijdperken reden af en aan. Een huifkar uit de 14e eeuw reed voor, een draagkoets, waarin een dame zat, gedragen door 4 lijfknechten, waarachter een Noordhollandse sjees die veel bekijks had. Verder een arreslee uit de 18e eeuw en een statiekoets, een trekschuit "Willem I", verder een lokomotief, keurig nagemaakt, zo zelfs dat de pijp rookte; een brandspuit met brandweermannen en fietsen uit de oude tijd en een vliegtuig uit de 20e eeuw, type Blériot.

Voorop ging uiteraard de Eper Harmonie, terwijl verder "Ons Genoegen" uit Terwolde een kranig stuk muziek blies. Het was een mooie optocht en ieder sprak er z'n lof over uit.

Burgemeester Sweerts de Landas opende 's middags de vaktentoonstelling met een daverende rede: Deze feestviering was niet bedoeld om een pretje te organiseren, maar om de vreugde te uiten dat nu 25 jaar geleden Epe werd aangesloten op de spoorwegverbindingen. (De welvaart in Epe was door de spoorweg, die naar Koning Willem III was genoemd, toegenomen.)

Koning Willem III had ook z'n volle medewerking verleend aan de totstandkoming van deze lokaalspoorlijn.

Hij bevorderde tevens de aanleg van een verharde weg van Apeldoorn naar Hattem en schonk de daarvoor door de gemeentebesturen Apeldoorn, Epe, Heerde en Hattem aangegane schulden kwijt. De burgemeester opende de landbouwvaktentoonstelling en nodigde het publiek uit zelf een kijkje te nemen. Het weer bleef lang goed, maar tegen drie uur werd het steeds donkerder en menigeen was al thuis geweest als niet de mare had weerklonken dat de Koningin tussen 4 en 5 uur de tentoonstelling zou bezoeken.

Er ontstond veel sensatie onder de bezoekers en ieder trachtte een goed plaatsje te bemachtigen. De Koningin kwam ook niet iedere dag in Epe. Op het aangekondigde uur kwam de koninklijke auto voor het hek en stapte Hare Majesteit uit, vergezeld door de heer Baron Van Tuyl van Serooskerken, sous-chef van het militaire Huis van H.M. de Koningin en Freule Rengers. Na begroeting werden achtereenvolgens de verschillende inzendingen bezocht. Op veel plaatsen informeerde H.M. belangstellend bij de eigenaars en vertegenwoordigers naar het door hen tentoongestelde.

Ondanks de voortdurende regenval, sloeg de Koningin niets over, want ook het tentoongestelde vee en de paarden werden bekeken en er werden nu en dan door H.M. vragen gesteld aan de begeleiders.

De heer Van Blaricum, die zich met de regeling van het terrein tijdens het bezoek van H.M. had belast, genoot de eer aan haar voorgesteld te worden.

Tegen 5 uur was het einde van het bezoek aangebroken en werd onder het gejuich van de menigte door de Burgemeester hartelijk afscheid van haar genomen, waarna haar een mooie mand Chrysanten werd aangeboden, die in de auto werd meegenomen.

Door het vele regenwater dat die dag gevallen was, was het terrein erg drassig geworden, zodat 's avonds niet veel publiek de tentoonstelling bezocht; wel hadden de Stoomcarroussel en de bioscoop op het feestterrein het erg druk.

F. Zandstra.

In memoriam Hans Beers

In september 1979 overleed te Epe de kunstschilder Hans Beers.

Op ons verzoek schreef zijn dochter, mevrouw G.E. Crèvecoeur-Beers, echtgenote van de bekende Eper pottenbakker A.L. Crèvecoeur, voor Ampt Epe een levensbericht over deze rasechte artiest, wiens werk door velen in en buiten Epe hogelijk ge- waardeerd wordt.

TERUGBLIK OP HET WERKZAME LEVEN VAN DE KUNSTSCHILDER HANS BEERS.

Hans Beers werd geboren op 29 april 1891 te Nieuwer Amstel. Uit zijn eerste levensjaren herinnerde hij zich alleen de paarden die hij voorbij zag komen.

Al gauw verhuisde hij met zijn ouders naar Vogelenzang, ten zuiden van Haarlem, een prachtige streek met duinen en buitenplaatsen waar vele mooie, oude bomen groeiden. Hier maakte hij lange wandelingen en zo ontstond daar de liefde voor de natuur, wat later altijd in zijn werk sterk tot uitdrukking kwam.

Na enige jaren verhuisde hij naar Haarlem, waar hij de Kunstnijverheidsschool bezocht.

Hij had daar een heerlijke tijd, zoals hij altijd vertelde. Hij kreeg daar o.a. les van de bekende kunstenaars Lebeau en De Mesquita. Hij leerde er allerlei technieken, zoals schilderen, aquarelleren, glasschilderen, houtsneden maken en batikken. In die tijd maakte hij ook weer veel zwerftochten door de duinen met zijn vrienden, onder wie de bekende vogelkenner Jan P. Strijbos.

Op de kunstnijverheidsschool leerde hij ook zijn vrouw kennen met wie hij in Bergen aan Zee ging wonen. Hier maakte hij kennis met de vermaarde etser Graadt van Rogge, door wie hij sterk geïnspireerd werd.

In die jaren hield hij tentoonstellingen in het hele land en kreeg een groot aantal opdrachten voor o.a. het vervaardigen van wandschilderingen. Ook maakte hij een schimmenspel voor de beroemde ballade "Heer Halewein". Later vertrok hij naar het Gooi en werd daar lid van de kunstenaarsvereniging "Laren Blaricum", die regelmatig tentoonstellingen hield in de expositiezaal van Hotel Hamdorf. Hier kwam hij in contact met de wevers Van de Knipscheer, voor wie hij verscheidene gobelins ontwierp, o.a. voor het gemeentehuis in Huizen. Hij gaf ook weer uitvoeringen met een nieuw schimmenspel in kasteel Nijenrode en in veel andere plaatsen in ons land.

Zijn laatste levensjaren bracht hij door in Epe. Eerst woonde hij aan de Vijverlaan en later, toen zijn krachten afnamen, betrok hij een huis aan de Wildforstlaan, naast zijn dochter en schoonzoon.

Aanvankelijk trok hij vaak naar de IJssel, die hem inspireerde tot het maken van mooie aquarellen.

Gedurende enige tijd maakte hij deel uit van de commissie die de tentoonstellingen organiseert in het Huis der Gemeente in Epe.

Vorig jaar september overleed hij op 88-jarige leeftijd na een werkzaam en boeiend leven.

G.E. Crèvecoeur-Beers.

Literatuur-aankondiging

AALBERS, P.G.,

Het einde van de horigheid in Twente en Oost-Gelderland. 1795-1850. Zutphen. Walburg Pers 1979.

284 blz. afbn. krtn. lit.opg.

(Gelderse Historische Reeks, XII) f 36,--.

Met de komst van de Bataafse Republiek verdween de standenstaat en daarmee ook de nog in Gelderland en Overijssel bestaande stand der horigen. Problemen en oplossingen hiervan, worden in dit proefschrift behandeld.

Geeft ook een samenvatting in het Duits (met vertaling).

Zie ook korte bespreking in:

Gelders Oudheidk. Contactbericht. Nr. 82. 1979. blz. 37.

TEDING van BERKHOUT, D.J.W.,

De vette hertog en andere volksverhalen van de Veluwe.

Zutphen. Walburg Pers 1978. 88 blz. afbn. lit. opg.

Voor de schooljeugd werden deze legenden over dwergen, reuzen, spoken en heksen, uit vele hoeken van de Veluwe, in sprookjesachtige taal op rijm gezet.

LOHUIZEN, G.S. van,

De streekdracht op de Noord-Oost Veluwe. m. afbn en lit. opg.

(In: "Heerder Historische Vereniging" Nr. 12. Mrt. 1979. blz. 4-12).

JUBILEUMUITGAVE

Ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de "Sportvereniging Epe". 1939-1979. Epe 1979. 48 blz. afbn. portrn.

Ontstaan, groei en wederwaardigheden van het voetballevens in Epe, met vermelding van bestuurders en leden, terreinen en clubgebouwen.

VERBETERING titel in vorig Nummer (49) (wegens drukfout jaartal in annotatie).

WARTENA, R.,

Tongeren. De geschiedenis van een Veluws buurschap. Zutphen. Walburg Pers 1979. 48 blz. afbn. bijlagen, portrn. stamboom f 15,--.

Geschiedenis van Tongeren, reeds in 1025 als nederzetting genoemd en vanaf de 17e eeuw Landgoed Tongeren, geeft omvang, gebruik, recht en familiebezit door de eeuwen heen, alles opgediept uit de familie-archieven door archivaris Wartena. Wordt voorafgegaan door een inleiding van Mevrouw Honig-Prager (afstammeling van de familie Rauwenhoff), die de familie-betrokkenheid en sfeer tevens benadrukt.

BERICHT.

Van de "Bibliografie over Epe en omgeving" is een 2e dr. ter perse, die dit jaar (1980) waarschijnlijk nog zal verschijnen.

P.E.B.

en,

n

n

